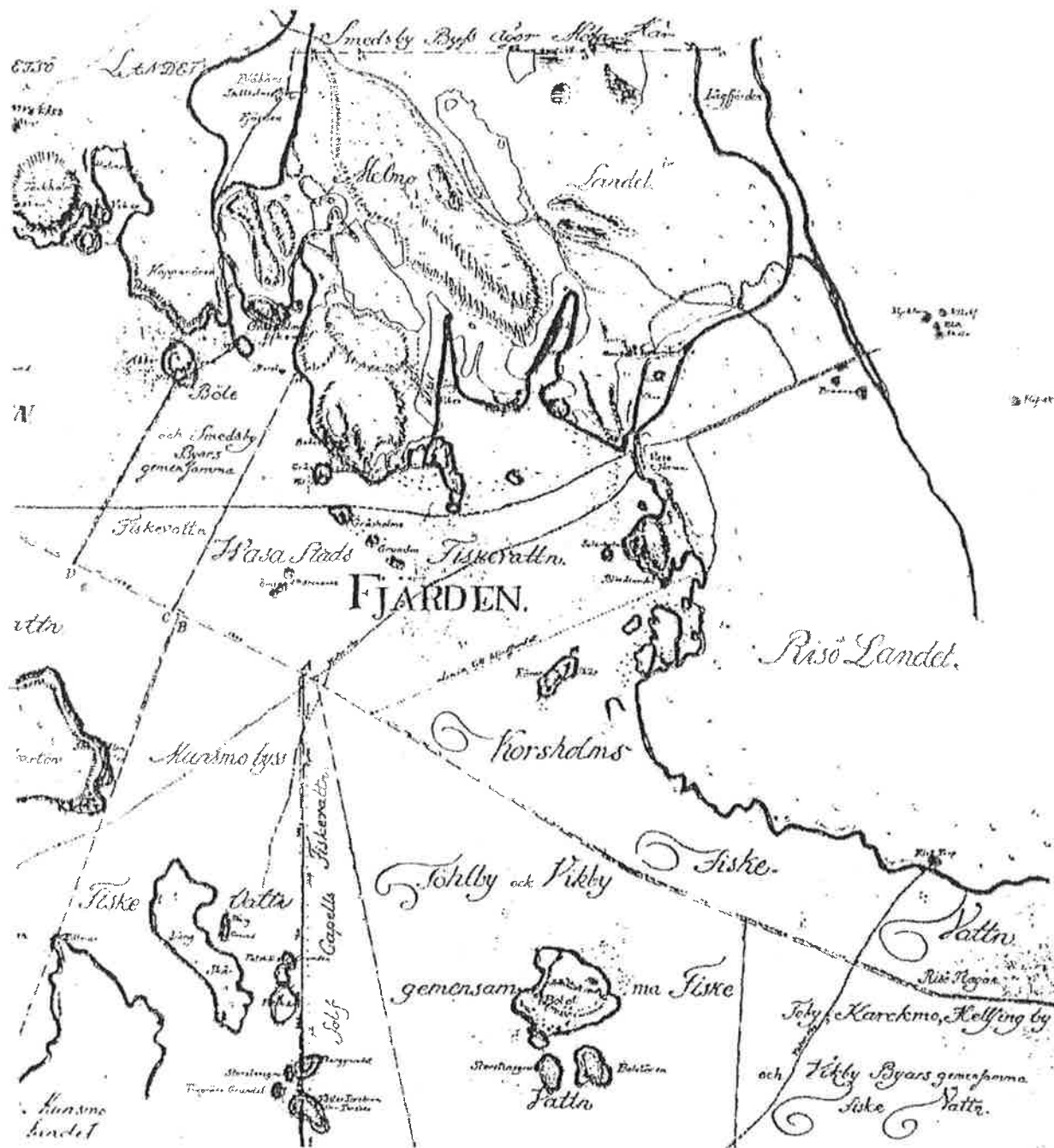

Historik över Södra Stadsgården och Risö

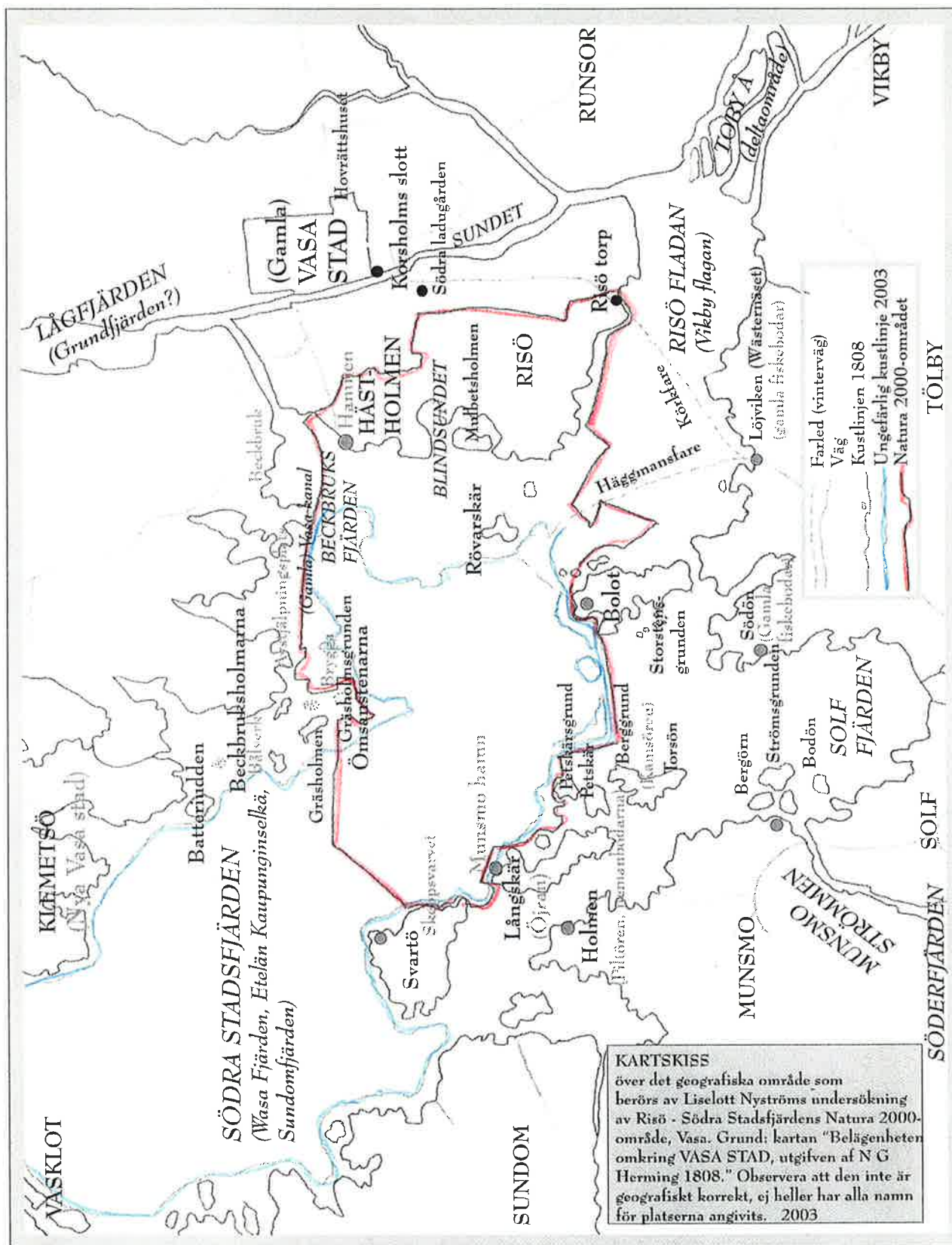

Kulturhistorisk bakgrundsundersökning av statens markområde på Risö och vattenområde i Södra Stadsfjärden.

Ämnad som grund för berörda delar i den av Forststyrelsen utformade skydds- och skötselplanen.

Undersökning och rapport utförd av Liselott Nyström vid Forststyrelsen, augusti 2002, och vid Center för lokal utveckling vid Åbo Akademi, Vasa, april 2003.

Bildtext 1. Kartdetalj av Södra Stadsfjärden från 1813, gjord av C. G. Holm

Bildtext 2. Karta nummer 1 är min rekonstruktion av området under de senaste 200 åren. Kartan är baserad på en karta ritad år 1808 och proportionerna och avstånden stämmer inte, vilket kan konstatera när man försöker rita in den nuvarande strandlinjen och Natura 2000-gränserna på kartan. Kartans korrekthet kan inte garanteras och dess syfte är endast att ge en ungefärlig geografisk bestämning på de olika ortnamn som framgår i texten. Jag har lagt till största delen av de namn som påträffats i källorna för de olika platserna, samt märkt ut en del farleder.

Bildtext 3. Grundkarta för området med Natura 2000-området utmärkt.

Områdesbeskrivning

Denna rapport gäller det område som ingår i Natura 2000-programmet i Södra Stadsfjärden. Området omfattar statens mark på Risö, ungefär fyra kilometer sydöst om Vasa stads centrum. I öster avgränsas området av främst motorvägen, skjutbanan och Gamla Hamns bostadsområde. Natura 2000-gränsen följer därefter kanten västerut mellan skogen och åkrarna, för att inkludera blötmarks-skiftet väster om åkermark 8:0 på grundkartan fram till mynningen av Toby å (Laihelanjoki, ån byter namn till Toby å ungefär där Karkmo by gränsar till Laihela kommun). I norr avgränsas området av Gamla Vasa kanal, men inkluderar därefter all icke privatägd våtmark fram till villabebyggelsen vid Beckbruksholmarna. Västerut avgränsas området av en linje från Beckbruksholmarna till den södra kanten av det fiskevatten som enligt grundkartan tillfaller Smedsby. Sedan avgränsas området av den fiskevattensgräns som går därifrån söderut till Svartöns östra strand. Därefter inkluderas all blötmark vid Södra Stadsfjärdens stränder fram till Toby åmynning. Södra Stadsfjärden heter även sedan 1980-talet i statliga dokument Sundominlahti (Sundom-fjärden), och på äldre texter Wasa fjärden och Etelän Kaupunginselkä.

För att bättre kunna se hur strandlinjen sett ut under olika perioder under områdets historia, har jag studerat ett antal gamla kartor. Dessa står idag att finna antingen i boken "Farlederna berättar" eller på mikrofilm vid Vasa landsarkiv. Kartorna finns i kopierad bilaga på Västra Finlands Miljöcentral. På de äldsta kartorna från boken syns Risö som en egen ö. På kartan från 1651 (s. 104) är ön helt avskild från fastlandet och Vasa stad, man kan se Risö bro, som finns vid den östra infarten till Korsolms skolor idag. Man kan även se en förbindelse mellan Hestholm (/Hästholmen) och Risö ö och fastlandet väster om Gamla Vasa kanal. Det råder dock delade meningar om huruvida förbindelsen mellan Risö ö och fastlandet verkligen är en bro. På en annan karta, som informatör Runar Nieminen visat, fanns Blindsundet utritat som en smal å från Blindviken mellan Risö ö och Hästholmen västerut mot slottet. Någon bro finns inte utritad just där på den kartan. Trollholmen ses på kartan från 1651 som en egen liten holme. Toby åmynning är mycket bred, i praktiken allt det som idag är åkrar runt ån mellan Vikby och Runsor. På kartan från 1727 (s. 100-101) har Hestholm och Risö troligen redan vuxit ihop och hela ön heter på kartan Risö, även om Hästholmen ännu idag finns bevarad till exempel i gatunamn på platsen. Röfvarskär är utmärkt.

Nästa karta i tur är den första i uppkopierad form (bilaga Korsholm 12:3, bilaga 4), som troligen är från år 1757. Den från mikrofilm kopierade exemplaret är en yngre avskrivning av original-kartan, som även den finns bevarad vid Lantmäteribyrån. Originalen är dock skrivet i en svårläslig gammaldags stil och svårt nött. Även den andra kopierade kartan är från 1750-talet enligt muntlig uppgift från Lantmäteribyrån, något närmare årtal hittades inte (Korsholm 12:6, bilaga 5). Man kan dock se att den är yngre än den andra, exempelvis tack vare landhöjningen och utvidgningen av brukad jord. Dessa två kartor, samt den sistnämnda från 1847 kan vara till god hjälp för en växtinventering av området, eftersom det finns utskrivet på kartorna vilka områden som då varit stenig barrskog, beteshagar, tillandningar, åkrar och så vidare. Den näst sista kartan finns återigen i boken Farlederna berättar. Den är från 1799 och där benämns Risö som Risölandet och även Röfvarskär är utritat. Dessutom ser man var farleden gick och kan konstatera att den gick rakt över landtungan Beckbruksholmarna Ömsanstenarna. Den södra udden kallades då tydligen Varander grundet.

Den sista kartan är den bästa över området, Korsholm 12:20 från 1847 (bilaga 7), Agronomiska Modell Farms Ägor. Jag har även gjort en avskrift för hand av den förteckning som tillhör kartan (nummer på kartan motsvaras i förteckningen). I boken "Österbottnisk Årsbok 1957-59" finns ett kapitel med två gamla beskrivningar över Vasa stad. Den ena har författats av H. Em. Aspelin år 1737 och beskriver Vasa som byggt på "på Torr och Sandachtig Iordmåhn bredewid et Sund, som ligger på Västra sidan om Staden och skiljer Stadslandet ifrån Hästholmen och Ryssön, sampt har sitt utlopp på 3:ne ställen till Siön." Ryssön

Bildtext 4. Vy från Toby å på 1950-talet. Observera den karaktäristiska ekstocken, "öitjon", som stakades framåt med "färtjin".

torde inte vara en felskrivning av namnet Risön (Rijsön), utan finns utmärkt med eget ortnamn på östra sidan av motorvägen på en av de kartor, som informatör Runar Nieminen visat mig. I samma berättelse behandlas hamnen; "... Hamnen ey mindre farlig än sielfwa utloppet för det Steenfulla watnets skull". I den andra berättelsen, från 1802 nämns endast att "Stadens hamn har et svårt inlopp."

(Enholm 1982, 1, Ehrensverd & Ziliacus 1998, 100-101, 103-104, Österbottensk Årsbok 1957-59)

Ortsnamnen

I boken "Sundoms historia I Byn som steg ur havet" finns en fin beskrivning över varifrån många av Ortsnamnen i svenska Österbotten kommer. De flesta namnen har en klar koppling till havet och skärgården och namnen kan härledas till områdets oftast öns storlek vid namngivandet. Ö-, öarna bildar i det här fallet de största landområdena, som idag är fastland, men som inom en överskådlig tidsperiod varit avgränsade öar. Risö och Svartö är bra exempel på detta, även om Risö-namnet troligen är mycket gammalt, troligen ända från Mussar bys första bosättning. Varifrån ris-delen i Risö kommer, vågar jag inte spekulera om. I vissa fall är öarna mindre, såsom Torsön, och Bodön, som idag finns inväxta i den torrlagda Solf fjärden. -Holmen och -holmarna är mindre än öarna och ligger relativt nära bebyggelsen och var till en början relativt stora. Oftast är de idag likaså fastvuxna i fastlandet, såsom Beckbruks-holmarna och Gräsholmen. -Skären är ännu mindre, såsom Petskär och Långskär bevisar på kartan från 1808. -Grunden har oftast fått sitt namn när de som undervattensgrund börjat sticka upp över vattenytan eller befunnit sig på ett sådant djup att någon seglat på grund på dem. I de flesta fall har de fått namn efter den person som seglat på grund på dem (eller, som namnet Storstensgrund och Berggrund bredvid Bolot, från deras egenskaper) eller så från den holme som legat närmast. Gräsholmsgrunden och Petskärsgrund är exempel på detta.

De Ortsnamn som slutar på -örarna har fått sitt namn av det utdöda ordet ör, som betyder grusig, grusbank. Exempel på detta är Bergörn i den gamla Solf fjärden, men även platsen där Munsmo hamn nu ligger har i folkmun kallats Öjran. Detta är fallet med Gräsholmsgrunden, strax sydöst om Gräsholmen. Bolot har troligen fått den första delen av namnet från bod, bodar, då ön på äldre kartor heter Bodlot. Ändelsen -lot i Bolot (liksom i Replot), kommer troligen från finskan, även om det finns de som påstår

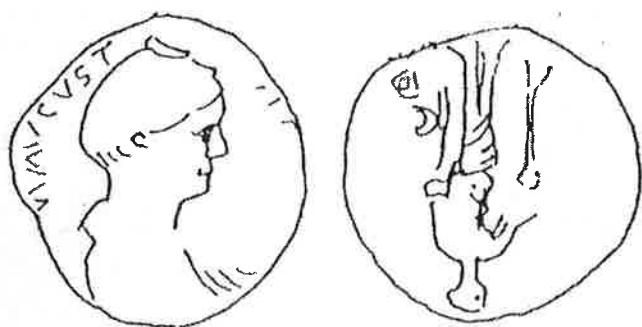
att *luoto* egentligen är en finsk översättning av det svenska *lot*, som skall betyda "liten namnlös holme". Det finns även spekulationer om huruvida *lot* egentligen är en felskrivning av *glo*, vilket betyder grund vik eller botten, och detta skulle kunna vara fallet med namnet Vasklot. En tredje teori är att *lot* kommer från ordet löte (jag har dock inte hittat någon förklaring till detta ord). -Fjärdarna har varit lite större och öppnare havsvikar och representeras här av Södra Stadsfjärden, som även kallats Sundomfjärden och Wasa fjärden, samt av de nu torrlagda Solf fjärden och Beckbruksfjärden. -Fladorna var mindre och grundare än fjärdarna, men inte så små som vikar. En annan namnvariant är flagan Risöfladan har även kallats Wikby flagan på en del kartor. Det verkar som om flada-varianten trängt ut flaga-varianten i 1900-talets namnskick. *Skata* betyder udde [Munsmo]Skatan. Mera Ortsnamnsförklaringar finns nedan i texten.

(Blomqvist 1994, 7984, Ström 1944, Klockars 1976)

Områdets tidiga historia

Toby å har länge tillhört ett av de viktigaste vattendragen i regionen. Redan under vikingatiden (bebyggelsen torde ha uppstått på 1000- eller 1100-talen) använde bland andra Kyro- och Laihelaborna, den dåvarande största och mest betydelsefulla bosättningen i Österbotten, ån som handelsfarled. När sjövägarna till dessa bosättningar i början av 1300-talet blev för grundna på grund av landhöjningen, flyttades handelsplatsen till byn Mustasaari, även kallat Mussar eller Mustsar [mossår]. Namnet skrevs första gången 1348 i bevarade källor, även om man påträffat hela 40 olika sätt att skriva namnet. Namnet betyder "svartön", även om namnet inte har något att göra med Svartön på området. Namnet motsvaras till en del av dagens Gamla Vasa i Korsholm. Den första bebyggelsen i området torde ha skett på Kapellbacken.

Bildtext 5. Som kuriosa kan nämnas att man hittat ett romerskt mynt från 140-talet e.Kr. på Kapellbacken (även om det naturligtvis inte kan ha funnits någon bebyggelse där fullt så tidigt). Myntet trycktes efter 141 e Kr till Antonius Pius' makas, Faustinas, ära. Dylika mynt är ganska vanliga i Europa och inte värderade särskilt högt, 1984 angavs myntets samlarvärde till 100 gamla mk.

Bland andra storkyroborna hade redan dessförinnan tagit till vana att fiska utanför kusten, bland annat på Södra stadsfjärden, och troligen var de de första nybyggarna på området, redan årtiondena kring 1300. Senare fick de sällskap av svedjebrukare, timmerhuggare och näversökare, för att så småningom bilda ett litet samhälle. Svenska kronan uppmuntrade även till inflyttning i Österbottens kustregioner under en kolonisationsperiod från 1250-talet fram till mitten av 1300-talet, eftersom man då kunde få en bättre kontroll över de rika, finska råvarorna. Nybyggare flyttade hit från Stockholm, mellersta Sverige, Åland och Åboland och därmed kom den österbottniska kusten att tillhöra Sverige. Stränderna runt Södra Stadsfjärden lämpade sig väl för bebyggelse, eftersom de erbjöd de låglänta stränder och den brukbara mark som bönderna ville ha, samt de utmärkta vattenvägarna åt alla vädersträck. Framförallt sedan Korsholms slott grundats, behövdes kunniga tjänstemän, hantverkare och handelsmän i trakten och dessa kom mest från södra Finland och från Sverige.

Bönderna i Mustasaari, Pedersöre och Närpes höll redan under 1300-talet på med så kallad bondeseglation, det vill säga handelsfärder till de större bosättningsområdena runt Östersjön och 13.2.1348 fick dessa socknar begränsade handelsrättigheter. Dessa rättigheter inkluderade endast handel med livsmedel sinsemellan på lokala marknader. Mustasaari var en mycket lämplig ort för detta ändamål eftersom den låg i en korsning mellan flera olika segelfarleder, vilka var de enda sommarvägarna längs kusten. Bland andra Toby å användes som transportled av befolkningen inåt landet, eftersom en förgrening av Kyrö älv då rann ut i Toby å. Toby å var dessutom själv farbar ända till

Tervajoki och Lillkyro. Platsen låg även väl skyddad i den inre skärgården. Bondeseglationen förbjöds dock sedan Vasa stad grundats 1606, då det var tänkt att all handel inom Syd-österbotten skulle ske på stadens torg och endast med stadens borgare. Trots förbuden seglade många bönder ännu tiotals år efter att förbudet trädde ikraft över till Västerbotten och Stockholm. Syftet med dessa seglationer var oftast att byta till sig de saknade varorna och förhoppningsvis lyckas med att smuggla in dem i Österbotten. Det hände även ofta att bönderna övervintrade på den svenska sidan, till exempel för att tjäna ihop till järn genom att arbeta i bergsbruken.

Marknaden i 1300-talets Mustasaari fanns troligen till att börja med vid den hamn, kallad Mustsor hamn, som påstås ha funnits sydväst om den nu uppbrunna Korsholms kyrka. Exakt var denna i så fall legat är oklart - även om man kan anta att det rörde sig om en hamn i den lilla vik, som slottsvallarna skyddade. Hamnen godkändes 1546 av myndigheterna. Byn fick alltså status av storsocknens huvudsäte, då byn Mussar utökades med ett fäste i slutet av 1300-talet och en stenkyrka (nuvarande ruinerna) på 1400-talet eller eventuellt först på 1500-talet, enligt Fil dr Markus Hiekkänen. Det har funnits en träkyrka i området redan från mitten av 1300-talet, på Kapellbacken ca två kilometer från den senare kyrkan. Hela Mustsor by hade dock ännu i början av 1500-talet endast 22 gårdar fördelade på Kapellbacken, Kråk(e)lund och platsen där staden kom att grundas 1606.

Det har troligen funnits flera olika marknadsplatser i området under seklerna. Under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet torde befolkningen i området ha haft en fiskmarknad kallad Fratthamnen (antagligen härlett från tyskans Facht = frakt) en bit upp längs Toby å. Det är dock oklart var exakt den funnits, men de flesta gissningarna går till Tövalite. Det torde även ha funnits en marknad till i närheten: den i den muntliga lokalhistorien bevarade Bolot-marknaden. Oavsett var dessa marknader var belägna - eventuellt förflyttades platserna enligt landhöjningen och myndigheternas förföljelse av den illegala handeln - hade de snarare prägel av en bytesplats för lokala livsmedelsvaror (fisk mot spannmål) än en riktig marknad, liksom ett flertal andra längs kusten. Stadens köpmän såg inte på dessa marknader med blida ögon och införde till rådstugurätten otaliga anmälningar under 1600-talet mot bönder som idkade handel på landet, trots att det enligt den svenska landslagen var förbjudet.

(Åkerblom 1956, 12, 129, Smeds 1933, Jern 1989-90,

186, information av Runar Nieminen och Margit Holm, kopia av brev från forskare Tuukka Talvio till Kari Appelgren vid Österbottens Museum, daterat 17.02.1984)

Korsholms slott

I närheten av marknadsplatsen uppfördes även Krytseborg eller Chrysseborg, uppskattningsvis på 1360-talet. Troligen var det den svenske kung Albrekt, som lät bygga borgen och borgen nämns första gången i källorna 1374. Eventuellt kan det ha funnits en fästning tidigare på samma plats, vilket det tyska namnet tyder på. Det finns även alternativa historieber beskrivningar, som hävdar att självaste Birger Jarl, åtföljd av en korstågsstyrka, skulle ha landstigit på ön så tidigt som 1249. Alternativhistorikerna påstår även att jarlen spikade ett träkors på platsen för att kristna hedningarna. En namntolkning, som även stämmer överens med slottets och socknens svenska namn, är att Krytseborg betyder korsborgen. Jämför med uttrycket "att krypa till korset/krysset". Senare kallades fästet Korsholms slott, även om det var mer än en befäst bostad för länets herre än ett slott, trots vallgravar och försvarsutrustning. Slottet blev säte för slottslänet, som på den tiden även innefattade Västerbotten och delar av Lappland och på slottet fanns Finlands första garnison stationerad under landshövdingen (denna garnison var dock så liten att den knappt bör nämnas). Platsen valdes högst troligen för att så många regionala bönder och långväga handelsmän möttes där, vilket var lämpligt när både varor och bönder skulle beskattas och kontrolleras.

Slottet byggdes på en hög, liten holme i försvarssyfte för det nygrundade svenska riket, mycket på grund av de oroliga tiderna i landet. Bland annat härjade ryssar i Österbotten och plundrade nejden. Men de enda försvarsrelaterade händelserna i slottets historia innebar nederlag och ockupationer av slottet. De så kallade vitaliebröderna - tyska sjörövare i Albrekt av Mecklenburgs tjänst under striden mellan honom och länshövdingen Bo Jonsson Grip - intog slottet redan 1396. De tyska sjörövarna behöll slottet som sin bas i tre år, innan de överlät slottet och området, samt andra ockuperade slott längs Bottenvikens kuster, till den svenska drottning Margareta. Det är just dessa rövare som eventuellt kan ha gett Rövvarskär (Rövarskär, idag en udde av Risölandet inom statens område) dess namn, även om detta verkar föga troligt, då Rövvarskär troligen inte hade stigit upp ur havet då ännu.

Efter över hundra års relativ fred, byggdes 1506 en flotta under Korsholms landshövdingens ledning för att försvara borgen mot danska knektar under Gustav Vasas befrielsekrig. Mycket riktigt, så ankrade danska skepp år 1522 ute på det som idag är Södra Stadsfjärden. Även under Stora ofreden intogs området av ryska trupper, som bland annat brände alla fartyg i hamnen och ute på redan (på statens vattenområde i Södra stadsfjärden kan möjligtvis finnas rester av dessa fartyg begravna i dyn). Från början av 1500-talet, kallades slottet istället för "kronogård" och från 1556 påbjöd Gustav Wasa att gården skulle bli en så kallad kungsladugård. Gården hade nu i uppgift att främja landets ekonomi och fick till sin hjälp bland annat dagsverken från varje bonde i det omkringliggande gårdslänet. Under den korta tid som gården verkade som kungsladugård innan den blev utarrenderad, var den den mest produktiva kungsgården i hela Sverige-Finland. Troligen berodde detta på svedjebränningen, som användes i området, men eventuellt kan den näringsrika slammen från Toby åmynning, som landhöjningen upphöjt till odlingsbar tillandning ha påverkat produktionen positivt.

Från 1612 var området delat i två delar, varav den Norra Ladugården, som låg norr om Vasa stad (grundad 1606 som Mustasaari eller Mussar med gräsälen i sitt vapen, namnbyte och stadsrättigheter från 1611), kom att tillfalla staden 1634. Den Södra Ladugården tillföll staden 1651 för att under greve Gabriel Bengtsson Oxenstiernas tid, 1651-74 ("grevens tid"), åter tillfalla grevskapet. På eller från den Södra Ladugården kom man att grunda ett tegelbruk och enligt kartorna skulle detta tegelbruk ha legat där "Korsholms Skolor" (Svenska Yrkesinstitutet) ligger idag. Varifrån leran till detta tegelbruk togs, framgår inte i källorna, men det är inte omöjligt att leran togs från Toby ås deltaområden. Några märken kan dock knappast synas i terrängen idag efter denna lertäckt. Tidvis slogs här så mycket som 100 000 tegel i året och bland annat landshövdingens residenshus byggdes på Korsholm av tegel härifrån. Från 1846 kom att på den Södra Ladugården, som ett bra tag därför varit landshövdingens, att inrättas en agronomisk modellfarm, snart kallad Korsholms jordbruksskola eller Korsholms skolor. Skolans syfte var att underrätta medborgarna i nejden om nya rön inom jordbruk, boskapsskötsel och dylikt. Alla ovan nämnda områden ligger utanför det för denna rapport studerade området (statlig mark), men det studerade området har lytt under ovan stående förvaltare och herrar.

(von Schantz 1959, 23-27, Åkerblom 1956, 10-12, 18, 23-24, 35, 70, 77, Vasa garnison 1981, 6, Roudasmaa 1991, 15, 17, 49, Luukko 1972, 56 och 1981, Svenska österbottens Historia IV, Folklivsstudier 1959, 82, Enholm 1982, 70-71, Osala 1988, 293, West, 42, Vasabladet 11.10.2002)

Korsholms skolor

Till kungsladugården hörde stora markområden i näromgivningen, men även i exempelvis Laihela. Inom de områden, som idag tillhör staten, finns ett antal skiften, som tidigare tillhört kungsladugården, modellfarmen och Korsholms jordbruksskolor, senare Svenska Yrkesinstitutet (hädanefter benämnda Korsholms skolor, även om skolan i folkmun ännu kallas Färmen). Genom tilländningar och dikesarbeten fick Korsholms skolor nya odlingsmarker på Risöfladan i början av 1900-talet, uppskattningsvis 100 ha. Dessa nya åkrar gränsar idag till statens områden vid Toby åmynning (se mera under rubriken Muddring). Samtidigt utfördes således en del av de dikningsarbeten som påverkat statens del av åmynningen. Bland annat på dessa åkrar gjordes odlingsexperiment med ett flertal försöksväxter. Ett exempel är jättegröe (*Glyceria spectabilis*), som 1892 hade importerats i form av tusen rotstockar från Sverige. Trots en upprepning av försöket, visade det sig att växten inte kunde odlas här i stor skala. Försök med olika potatis- och turnipssorter gjordes också på Risöfladan (fler försökssorter nämns i boken Korsholms skolor 1859-1958, sid 35-37, men mer exakt odlingsplats anges inte för dem). Detta kan dock förklara förekomsten av "underliga" arter i områdets flora idag vid en framtida inventering av statens område. På 1950-talet utdikades delar av Risöfladan och Toby åmynning igen (se under rubriken muddring).

(von Schantz 1959, 23-27, information av Ralf Nordström)

Risö Torp

För oss är dock delar av det så kallade Risö Torp det historiskt sett kanske mest intressanta. Detta område ligger delvis i den sydligaste spetsen av statens skogsområde på norra sidan av Toby å och delvis under den nya motorvägen med tillhörande vallar och älgstängsel. Området ligger ovan 5-meters höjdkurvan men under 7,5 meter. Ralf Nordström vid Korsholms skolor minns att han som barn under 1950-talet gjorde pic-nicsutflykter till den här backen. Backen var då större, åtminstone två tredjedelar av den

har grävts bort i och med motorvägsbygget. Han minns att det på området fanns goda stengrunder att sitta på och att backkrönet var översållat av små syrenbuskar. En större rad syrener växte i en rad på östra sidan backen. Informatör Runar Nieminen från Runsor påstår även att det på området skulle ha vuxit vackra kejsarkronor och andra liljeväxter, sibiriska ärtbuskar och stora ormbunkar, av vilka en del nu pryder olika privata trädgårdar i Gamla Vasa och Runsor med omnejd.

Hur gammal denna bebyggelse är skulle vara svårt att säga om inte landhöjningen funnits. Till följd av områdets höjdplacering och övriga uppgifter om bebyggelse i området, kan man sluta sig till att området omöjligt kan ha bebyggts före 1300-talet. Detta kan man räkna ut enligt principen om 86 cm/100 år (vilket är det vedertagna medeltalet i området) men med ett sjunkande vattenstånd under 1100- och 1200-talen (på grund av en köldperiod) som ledde till snabb strandförskjutning under 1200-talet. Femmeterskurvan kan alltså ha varit aktuell redan i slutet av 1200-talet. Om Risö Torp lydde under kungsladugårdarna, så skulle denna tidsperiod sammanfalla med slottets första "glansperiod" i slutet av 1300-talet och torpet kan ha grundats då eller lite senare (man bygger ju gärna på en liten höjd). Troligare är dock att torpet byggdes under 1500-talet, eftersom detta var områdets andra "glanstid" och stämmer bättre överens med människans önskan att bygga på en höjd. Senare än i början av 1700-talet kan torpet hursomhelst inte ha byggts. I de källor som jag gått igenom för denna rapport nämns detta torp sparsamt, mest i slutet av 1600-talet och då borde det ha varit relativt stort och blomstrat, eftersom det nämns i arrendeöverenskommelser för länshövdingar.

På en del ställen talar man även om "Risö Ladugård", med vilket torde menas den plats där Korsholms Skolor ligger idag. Exempelvis framgår att man flyttat flera uthus från slottet till Risö Ladugård redan 1557 och att Risö ladugård i olika omgångar "tillföll" eller arrenderades av olika landshövdingar. Det nämns även att Risö ladugård skänktes till Vasa stad 1647 av drottning Kristina. Risö Torp, däremot, borde ha varit utarrenderat till "Risö Torparen". Risö ladugård var ämnad för att bedriva effektiv boskapsavel på och bland annat nämns att man under 1660-talet förde hit ett större antal utländska kreatursexemplar.

Från Södra Ladugården går en väg till Risö Torp, ganska rakt söderut enligt kartan från 1847. Den torde som bäst ha varit god nog att köra med häst och kärra på. Idag följer delar av den "nya" grusvägen (som går från motorvägsbron till bland annat pumphuset och "utkiksläktaren" ute vid dammen) den. Enligt kartan finns där ett antal åkrar och betesmarker och i förteckningen till kartan från 1847 nämns en hel del åkrar, ängar och skogsområden som tillhörande eller brukade av "Risö Torparen", vilket även är det namn som står på kartan. Bland annat stora delar av Risängen begagnades av Torparen. Nummer 271 är Risö Torps tomt. I terrängen syns idag ett antal husgrunder, åtminstone fem klart urskiljbara och ett antal möjliga sådana. Jag har tittat på dem mycket ytligt i terrängen, tillsammans med Ralf Nordström. Kontaktpersonen Kaj Höglund vid Österbottens Museum har också varit och tittat på dem tillsammans med amatörarkeologen Runar Nieminen, men området är ännu inte inventerat officiellt. Han gav mig följande koordinater för de två största av de olika husgrunderna, som finns kvar på området: y 1 536 530m, x 6 994 210m och y 1 536 570m, x 6 994 110.

Om man jämför väderstrecken på kartan från 1847 med husens riktning i terrängen, kan man snabbt konstatera att dessa husgrunders riktningar inte stämmer fullt ut med de på kartan. Det långa hus som i terrängen tycks gå i nord-nordvästlig-syd-sydöstlig riktning, alltså ungefär längs med älgstängslet, finns inte på kartan. Någon information om sådana hus hittade jag inte i källorna, men om torpet fortsättningsvis var utarrenderat, är det möjligt att man byggt till. Den största av de tydliga husgrunderna var över tolv meter lång, en meter djup och över åtta meter bred. Detta, liksom ett mindre, som låg ca 25 meter bort riktigt nära älgstängslet, var delat i två rum och bottnen av husgrunden ligger under marknivå. Rikligt med stenar från grundmurarna har fallit ned från sina rätta ställen, men man kan tydligt se den kallmurade (hittade inget murbruk) strukturen. Vissa av grunderna var mindre, till exempel cirka fem gånger sex meter, och dessa var troligen grunder för bodar. En hade större djup än de andra och högre stengrund och kan därför tänkas ha varit en källare eller ett "kylrum". Dörröppningarna i husen närmast älgstängslet finns på gavlarna och vetter enligt husets riktning alltså mot nord-nordväst och syd-sydöst. Det först nämnda större huset, troligen en ladugård eller ett stall, är vänt 90 grader jämfört med det långa huset invid älgstängslet.

Mellan älgstängslet och det första långa husets norra gavel började en ganska lång (75 meter?) bred väg med sten på båda sidor. Den var igenväxt av långt gräs

och lite brännässlor och hallonbuskar och fortsatte troligen framåt norrut, men var avstängd av sly. Det är mycket möjligt att det här också kunde ha varit en beteshage. På kartan från 1847 finns ett antal "hemmahagar" på norra sidan av byggnaderna på kartan. Hela området ger en känsla av att marken en gång varit väl trampad eller gräsbeväxt, men det ser en biolog bättre än jag. Några syrener syns inte längre till. Vid den dåvarande stranden är träden äldre (vilket en biolog eller forstingenjör kan räkna ut) och de ser ut som om de varit sly för många, många år sedan (sly med tjocka stammar, många stammar per träd).

Mellan träden finns ett antal konstiga, meterdjupa rännor. Något klart mönster kan jag inte skönja, men en förklaring skulle vara att det är kanaler för småbåtar sedan vattnet uppgrundats så att man måst röja väg genom vassarna. Det är dock mer troligt att det är militären som använt rännorna som skyttegravar. Det skvallrar de hundratals tomhylsorna på området om. Det djupa dike, som grävdes troligen i och med uppdikningen av fladan till åkermark, skär igenom det här strandområdet, så att man inte riktigt förstår vad som är vad. Diket följer skogskanten på insidan av den väg som följer skogskanten. På det här området finns också väl upptrampade stigar, som börjar nere vid vägens slut och den lilla parkering som finns där. Kan de kanske ha gjorts av Korsholms skolors elever och lärare eller av armén? Invid den lilla "parkeringen" (rymmer högst två bilar, det är även möjligt att vända en bil där) har någon dumpat ett par ordentliga famnar skräp, mest gammalt kakel och bruk. Intill ligger en blå plasttunna med handtag.

Beroende på vad arkeologerna och byggnads-etnologerna vid Österbottens museum kommer fram till i sin inventering av Risö Torp-området, kan det hända att framtida återställningsprojekt och andra åtgärdsintentioner får exkludera den här delen av området i sina planer. Det finns en möjlighet att området kan inkluderas i andra skyddsprogram för gammal bosättning. Huruvida detta verkligen är realistiskt, kan jag inte uttala mig om, men det kan inte skada att beakta möjligheten i skydds- och skötselplaner för området. I samma beaktande kunde man räkna i andra kulturhistoriska undersökningar och aktiviteter, exempelvis vassbärgning i gammaldags stil med ekstockar.

Förövrigt har önskemål gjorts av lokalbefolkningen om att slyröja den södra kanten av skogsområdet, den som följer vägen från Risö Torp västerut mot parkeringsplatsen för fågeltornen. Efter stormig debatt i bland annat Vasabladet huruvida markägaren

Forststyrelsen får avverka ekonomiskog på området (se under rubriken Skogsbruk), kunde detta kanske vara en publikvänlig handling. De stora klippbergen i södra delen av Risö skogsområde var nämligen förr populära utflyktsmål för stadsbefolkningen, eftersom utsikten tidigare från dessa klippor var fantastisk. Dessvärre är hela området nu så slybeväxt att några som helst spår av detta, samt av Risö torp, är svåra att skönja i terrängen.

Riktigt borta är dock inte de fysiska minnena av Risö Torp ännu. En gammal ria från torpområdet finns uppställd idag - i en smula ombyggd form men med samma yttre mått - på Birger Pörns hemgård i Runsor. Denna flytt skedde, enligt informatör Runar Nieminen (10.04.2003), år 1927. Detta är inte troligt, men eventuellt kan det ha varit samma ria, som enligt fogderäkenskaperna byggdes vid torpet 1568. Ännu i början på 1920-talet skall det ha funnits två hus på Risö Torps gård, men en torde ha brunnit i början av decenniet.

Enligt Tero Kivistös arkiv vid Österbottens Museum (preliminärt arkiv 16.04.2003) finns det på den sydvästra udden av Risö skogsområde (mitt mellan Rövarskär och Risö Torp) två misstänkta områden som kan vara utjämnade husgrunder. Den ena finns på den vassbeväxta udden strax nordväst om parkeringsplatsen och den andra nära parkeringsplatsen mitt emellan vägen från torpet längs åkerkanten och vägen nord-nordost mot motorvägen. Även en stenfot skall finnas bevarad i terrängen. Dess läge utges vara mitt mellan ovan nämnda parkering och Risö Torp. Enligt höjdkurvorna skall den ha legat inne i en vik, men när viken torrlades är oklart och likaså när man tidigast kan ha byggt där. Eventuellt finns det en båtplats eller hamn riktigt nära förbindelsebronns sväng där vägen från Korsholms skolor följer förbindelsevägen, men ytterligare undersökningar bör göras i terrängen för att man skall kunna vara säker. I skjutbanans omedelbara närhet (i det nordvästra hörnet, osäkert om platen är belägen inom Natura 2000-området) skall det ha funnits ett hus fram till uppskattningsvis 1995, då det brann upp. Av Tero Kivistös arkiv framgår inte klart huruvida det var räddningsverket som brände huset avsiktligt eller om de inkallades för att släcka branden. Strax nordost om skjutbanan finns eventuellt även en stengrund. Även på backen mellan motorvägen och skjutbanan skall det finnas en eventuell husgrund.

(Luukko 1972, 36, Jern 1994, 10-11, eget besök på området i augusti 2002, information av Kaj Höglund, Österbottens Museum, efter besök där, samt information av Runar Nieminen, Tero Kivistös arkiv via Österbottens Museum, information om landhöjningen från Arbis-kursen "Landhöjningen" 2002, samt av Peter Edén)

Området runt Gamla Hamn och Gamla Vasa kanal

Från och med Vasa stads grundande 1606 fanns den officiella hamnen på Hästholmens västra strand (uppskattningsvis strax norr om texten Gamla Hamn på grundkartan). Från Södra Stadsfjärden kunde man navigera sig in till hamnen i mörker med hjälp av fyror, eldar på stora stenar längs med inloppet. Dessa eldar underhölls av bland annat släkt och bekanta till Sundombor som vintertid skulle ta sig över isen till kyrkan i Gamla Vasa. En sådan sten finns fortfarande kvar vid kroken av kanalen, där den vänder rakt österut (koordinaterna ca Y 1 534 786m, x 6 996 223m). Besättningen på skepp från andra orter fick anlita lotsar istället.

Hamnen och området där i kring uppgrundades dock så hastigt under 1600-talet (man byggde till och med hamnbodar på pålar ute i vattnet), samt förstördes delvis av drivande fartyg och välta hamnbodar under en höststorm, att man 1663 beslöt att bygga en yttre skyddad brygga. Bryggan anlades på ett pålverk mellan två grynnor 4000 alnar (ca 2,4 km) utanför den gamla hamnen, vid Batteriudden. Bryggan fungerade samtidigt som vågbrytare och dit ut förde köpmännen sina fartyg när de väntade storm. En del fartyg övervintrade troligen där. Snart började köpmännen även bygga sina hamnbodar ute på dessa grynnor, bland annat på Sutarholmen (den minimala 2,5 meters höjdkurvan som på grundkartan ligger strax nedanför G i Gamla Hamnen) och även om allt större aktivitet försiggick ute vid detta område, användes den egentliga hamnen fortfarande. Från 1778 fanns det en hamnkrog i hamnen, efter branden kallat Gamla Vasa Strandhotell. Krogen erbjöd till och med biljardspel och en källarvåning, Källarsalen, med restaurangservering. Gården skall också ha varit slät och välputsad för den kägelbana som anlagts.

Förutom att hamnen snabbt uppgrundades hade den även andra nackdelar. Väst- och nordvästvinden slapp till att blåsa rakt in i hamnen och dessutom var hamnbotten full av gamla skeppsvrak. Beräknad livslängd för en större båt på den tiden var tio år och sedan ett skepp blivit uttjänt, lät ägarna det bara ligga i hamnen eller ankrat utanför den tills det sjönk och

murknade bort. En del flyttades och sänktes med sten vid vågbrytaren som förstärkning av denna. Därför torde hela området mellan den gamla hamnen på Hästholmen och Ömsanstenarna vara tätt besatt av skeppsvrak, som en gravgård för gamla skepp och skutor - en del timmer finns fortfarande kvar i dyn.

Under den senare delen av 1700-talet höll stadens hamn (Gamla Hamn-området) på att bli alltför uppgrundat för att kunna användas. Fartygen var man tvungna att lasta och lossa ute på redan. Fartyg som var mindre djupgående än tio fot (~ 3 m) stannade ungefär en fjärdingsväg (2,7 km, alltså utanför Ömsanstenarna eller sydväst om grunden mitt i Södra Stadsfjärden) från hamnen och fartyg, som behövde 20-24 fot (~ 6-7 m) hela tre fjärdingsvägar ute på fjärden (nordväst om Öjen, Sundom eller innanför Vasklot). Därför grundade man från 1785 en ny hamn i Brändösund mellan Brändö och Smulterön. Den nya hamnen var dock dåligt placerad och den gamla hamnen användes parallellt med den nya en bra bit in på 1800-talet. Farleden fram till staden var dock redan på 1700-talet så uppgrundat att man vid lågvatten knappt kunde ta sig fram med roddbåt och vattnet var sommartid vådligt för hälsan, eftersom det var stillastående. Till på köpet användes kanalen som allmän avstjälningsplats på den tiden. Man funderade ett tag på att leda in Toby å i kanalen söderifrån, men var tvungen att överge tanken, då det skulle ha blivit en alltför dyr affär och troligen rent av omöjlig att genomföra.

Efter många om och men beslöt man att endast muddra upp infarten till inre hamnen. Ett kanalbolag grundades, där de flesta mer förmögna vasaborgare köpte aktier, även om det hela kom att bli mycket dyrt för staden. Ett mudderverk drivet av två hästar och skött av tre män införskaffades. 1838 började man gräva en kanal längs den gamla farleden från staden till Gamla Hamnen (Gamla Vasa Kanal) och från Hästholmens östra del muddrades sju år senare en en kilometer lång ränna ut mot Södra Stadsfjärden (då kallad Wasa Fjärden). Dessa gjorde det möjligt för mindre ångbåtar och farkoster att ta sig ända in till staden igen och de på redan liggande fartygens last kunde fraktas ända fram till bestämmelseorten. Arbetet gick dock mycket långsamt framåt och försenades ytterligare av att både muddring och sjöfart ju var säsongsbetonat. Vid branden 1852 stod delar av kanalen fortfarande halvfärdiga och eftersom kanalbygget blivit så dyrt och kontakterna till havet försämrades kontinuerligt, beslöt man att staden skulle flyttas till Klemetsö. Kanalen fick nu växa igen. Som en kuriositet kan dock nämnas att det på ännu på 1910-

eller 20-talet kom en estnisk skuta seglandes mot kanalmynningen, men att den blev sittande ute i bottengyttjan ute på Södra Stadsfjärden. Besättningen hade nämligen ett gammalt sjökort och trodde att staden ännu fanns på den gamla platsen.

En informatör i boken Korsholms skolor 1859-1958 berättade att man under dennes ungdom under 1890-talet ännu kunde både ro och segla sträckan Korsholmsbron - vallarna - sjukhuset - hamnen - runt Rövarskär - Risö - Trollholmen - Korsholmsbron. På 1950-talet skvalpade det vatten nedanför klipporna vid Gamla Hamn, enligt informatör Ralf Nordström vid Korsholms Skolor. Dessvärre var kanalen då i ett bedrövligt skick och i en artikel i Vasabladet 02.09.1955 uppmärksammas detta. Kanalen har på Korsholms-sidan nog muddrats upp, men på Vasa-sidan var kanalen så till den vida grad uppgrundad, att vattnet var stillastående och hälsovådligt igen, samt att vattenväxter höll på att övermanna kanalen. Det fanns dock ett trettio-tal familjer boendes längs kanalen vid tidpunkten och dessa var beroende av kanalens vatten. Det framgår att kanalens vatten var odugligt som dricksvatten, men att byktvatten skedde i kanalen när vattenbrist rådde i övrigt. Dessutom utmynnade kloaken från Korsholms sjukhus (det gamla lasarettet) i kanalen. Både Vasa stad och Vasa lantbruksingenjörskdistrikt var medvetna om problemen, enligt artikel, och man hade avsatt medel för en undersökning om huruvida det var möjligt att muddra kanalen. Samtidigt skulle man eventuellt kunna skapa en förbindelse mellan Toby å och kanalen genom Grundfjärdens utfallsdike. På detta vis skulle vattnet i Toby å kunna regleras ytterligare och minska på översvämningarna i ån. Samtidigt skulle den ökade vattentillströmningen i kanalen hålla den friare från vattenväxter. Tydligt har dock inte denna undersökning resulterat i handling och kanalen existerar idag 2003 endast som ett brett dike. Ytterligare framgår i artikeln att Gamla Vasa-borna gärna skulle hålla sig med båt, men att kanalen är för grund, samt att kor och hästar från kringliggande ängar (bland annat Korsholms Skolors) brukade komma ned till kanalen för att dricka.

Idag finns det endast stenfoten kvar av de gamla hamnbodarna och stenrester av bryggor vid det egentliga hamnområdet (koordinaterna t.ex. ca Y 1 535 160m, x 6 996 230m och y 1 534 980m, x 6 996 450m). Men mellan dessa gamla fundament, särskilt där en av de större bryggorna torde ha funnits, har man hittat stora järntackor på den gamla havsbotten. Runar Nieminen, som upptäckte dem med hjälp av

metalldetektor, har skänkt tackor från gamla Vasa Hamn till både basutställningen vid Österbottens Museum i Vasa och Kimo Bruk i Oravais. Även ett helt skeppsvrak kom fram en vår när Vasa stad lade ned rör i kanalmynningen och även om Museiverket inte ville ta skeppet till vara, doftade det tjära från vrakdelarna hela sommaren.

(Vasabladet 1955, von Schantz 1959, 115, Luukko 1981, 147, 148, 364-366, Appelgren & Ringbom 1948, 21, Mäkelä 1987, 121-124, Ström 1955, Murmursunds allehanda 1987, information av Ralf Nordström)

Munsmo hamn

Vid Skatan, i folkmun kallad Öjran, finns idag Munsmo hamn. Själva hamnen fick troligen sin Munsmo-bestämning först när reguljär båttrafik inleddes från hamnen till Vasa. Munsmo har för övrigt fått sitt namn från att byn byggdes vid en mynning och en mo (byn låg på en mo vid Söderfjärdens utlopp genom Munsmo strömmen till Södra Stadsfjärden). Eftersom landvägen från Sundom via Munsmo, Solf, Tölby, Toby och Risö var närmare 80 km tur och retur (26 km från Munsmo till Vasa landvägen före 1852), utnyttjades förr andra vägar i mån av möjlighet och det var endast sex kilometer sjövägen från Munsmo till Vasa. Vintertid tog man sig med släde eller till fots över isen till staden och sommartid seglade man eller rodde samma sträcka. Redan innan stadens grundande 1606 använde man skötbåtar för färden in till marknadsplatsen i Mustasaari. Munsmo hamn var den vanligaste utfartshamnen för solf- och munsmobor och därifrån började företagsamma människor så småningom (tidigast från 1700-talet) ordna med mera publika transportmedel.

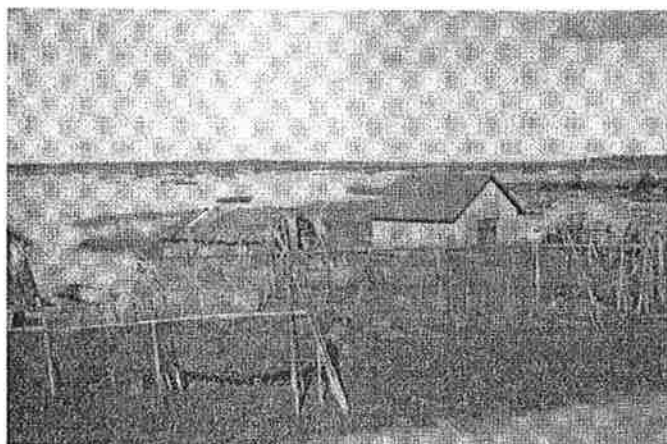
Den "ursprungliga" Munsmo hamn fanns inte inom Natura 2000-området utan fanns belägen på följande holme åt syd-sydväst, kallad "Holmen" på grundkartan och "Piltöjrin" (efter det speciella flyttlocket Piltin) i folkmun. Själva platsen där fiske- och båtbodarna på Piltöjrin låg, kallades Nemanbodan (eventuellt kan detta betyda "de närmare bodarna"). Platsen användes för en tid troligen som utfärdshamn till de större fiskebodarna som solf- och munsmobor hade på Svartön. Antagligen fanns det bara små bodar här, bland annat för förvaring av båtar under vintern, men de torde i sin helhet ha flyttats till Öjran, när en ordentlig hamn anlades där. Det finns eventuellt även en järnring ingjuten i berget i närheten av platsen där Nemanbodan låg, men denna ring syns inte för blotta

ögat längre. Ännu i början av 1900-talet svallade vattnet nedanför klipphällarna vid Nemanbodarna. Eventuellt kan det ha funnits en hamn även vid Kamsöjran, som ligger ytterligare syd-sydost om Piltöjrin, ca en kilometer från Munsmo bys centrum. Där skall munsmoborna ha haft sina båtar innan de hade dem vid Nemanbodarna och i terrängen på den idag i fastlandet fastväxta ön påstås det att det syns tydliga spår av fiskebodar. Den del av Munsmo Strömmen som går från Dammen och ut till Södra Stadsfjärden kallades tidigare "Stassfare" och passerade såväl Kamsöjrin som Nemanbodarna och Öjran.

På grund av landhöjningen flyttades hamnen på 1850-60-talen ut till "Öjran", ca tre kilometer från byn. I riktigt gamla källor kallades öarna här för Qvigskär, men även Svigskär. Huruvida det senare även syftar på kvigor är oklart, men så mycket vet man att Korsholms kungsladugård på 1500-talet höll sina kvigor på de här öarna. Senare kallades området "Långskier" och bestod av två öar, som så småningom växte ihop och bildade Öjran. Uppgrundningen i havsviken Södra Stadsfjärden har under främst det senaste århundradet varit mycket snabbare än vad man i allmänhet tillräknar landhöjningen (det angivna medeltalet för Kvarken varierar från 7,7 till 8,6 mm/år). Under 1900-talet allena har vissa delar av Södra Stadsfjärden uppgrundats så mycket som nästan två meter på hundra år, alltså 20,0 mm/år. Mätningarna baserar sig på framförallt ortsbors informella och indirekta mätningar. Detta resultat är inte officiellt uppmätt, men måttet är hursomhelst remarkabelt, eftersom den högsta landhöjningen i Österbotten påstås vara 15,0 mm/år i uppsamlingsområden, såsom vid ådeltan. Särskilt under 1900-talets andra hälft har djupet i Södra Stadsfjärden dessutom lämpat sig ypperligt för vass, starrgräs, säv och sjöfräken. Därför var man tvungen att flytta ut hamnen på djupare vatten.

Området innanför Öjran och söderut fram till Solf Fjärden torrlades så småningom av landhöjningen och delar av den nuvarande åkermarken där började brukas redan i mitten av 1800-talet. Senare delar började brukas först på 1960-talet, då man genom pumpstationer torrlade marken mellan Holmen och Öjran. Stenvägen mellan det gamla fastlandet och Öjran byggdes dock redan 1863-64 på stockunderlag och då fanns det redan bebyggelse på Öjran. Vem den första inflyttaren där var, har jag inte fått reda på, men från tidigast 1867 bodde där en fiskarfamilj med åtta barn. Även båtfrakt över Södra Stadsfjärden inbringade försörjningsmöjligheter för familjen. När mannen dog

1893, skall familjen ha flyttat till Vasa och stugan rivits. När stenvägen byggts, flyttades många fiskebodar till Öjran och även en del nya byggdes. År 1903 skall där ha funnits hela 21 stycken bodar, men idag står där knappt en handfull.

Bildtext 6. Strandbodar och gistvall på Öjran år

Såsom de flesta andra bosättningsområden var Öjran troligen helt kal och trädlös redan när den första bebyggelsen nådde ön (/öarna). Öjran var troligen synnerligen avbetade under delar av 1800-talet, då en kreaturshandlare bodde på ön. Johan "Lillin" Backholm (som eventuellt kan ha varit ovannämnda förste nybyggare) hämtade kreatur från Vasa och förde dem över Kvarken för att säljas - det är dock osäkert om kreaturen var levande vid överskeppningen, eventuellt började man inte med att skeppa levande kreatur innan ångbåtstrafiken från de norrländska kuststäderna kom igång i mitten av 1800-talet. Eventuellt hämtade han hem smuggelgoods från Sverige, vilket var vanligt på den tiden. Särskilt tyger till bröllopsklänningar var populärt smuggelgoods, men man smugglade även sidensjalar, bolstervrar, fosforstickor, kaffe, socker och garn samt bomull. Allt man hade med sig i båten då man vände hem från Sverige eller de baltiska länderna skulle förtullas i Vasa hamn, men då bland andra sundom- och munsmobor kunde lyckas oförmärkta ta iland på någon av de egna holmarna och lossa smuggelgodset, så kunde vinsten bli betydande. Bland annat munsmoborna sysslade mycket med export under 1800-talet. För ved, lin, tjära och beck betalades tidvis ingen tull, medan råg, sälsäck, kött och smör skulle förtullas. Många av dem som bodde på Öjran under

åren skötte, vid sidan av fisket, även båttrafiken över Södra Stadsfjärden. Bland annat Lillins hustru, Lillis-Drika, var båtförare.

Hamnen var dock redan på 1860-talet så grund att skötbåtarna vid lågvatten hade svårt att ta sig in till land. En stor gemensam brygga byggdes först i början av 1900-talet, bestående av två stora kistor med en spång emellan. Den här bryggan finns idag inte kvar, utan vägen fortsätter framåt lite längre än vad bryggan var lång. Trots den stora bryggan hade man problem att komma ombord på "Svalan", som var den första maskindrivna båten här, och var tvungen att balansera på en steg. Trots nymodigheten, konkurrerades Svalan ut av skötbåtarna, som var billigare i drift och som ofta sköttes av kvinnliga båtförare, som inte behövde göra mer än att styra och ta betalt. Passagerarna fick nämligen många gånger själva ro.

Båttrafiken med större skötbåtar sköttes länge främst av obesuttna. Att skeppa över bybor och folk från grannbyarna med sina marknadsvaror eller annat bagage gav en inte alltför obetydlig inkomst. Trafiken skedde främst på onsdagar, torsdagar och lördagar från sex på morgonen, men även "privatresor" gick att ordna, antingen med någon av båtägarna, som tjänade en extra slant, eller med fiskarna ute på Öjran. Hästar och kärror lämnades i hamnen, fördes hem av medhavda drängar eller barn eller så hittade hästen hem själv. Beroende av vinden seglade eller rodde man över. Kapprodder var vanliga mellan båtarna och då bytte man roddare vid Ömsanstenarna (eventuellt kan dessa grund ha fått namn av just detta, man "ömsade" eller bytte roddare). Resan tog i medeltal två timmar. Vid hårt väder kunde det hända att passagerarna var tvungna att slänga en del av sin last i sjön och att båtarna förliste och passagerarna förolyckades förekom med jämna mellanrum. Dessutom var farleden över Södra Stadsfjärden och in till Vasa grundrik och förrädisk, vilket inte underlättades av att landhöjningen kontinuerligt höjde nya grund och stenar som blev till farliga hinder i farleden. Ytterligare en orsak till haverier förekom ibland på lördagskvällarna, när båtarna vände tillbaka från Vasa: berusade marknadsbesökare ville inte alltid sitta still i båten. Sådana kunde även bindas och läggas på båtbottnen av samma orsak. Speciellt en berättelse om ett förolyckat brudpar med följe kan nämnas, eftersom en sten i den nu uppgrundade viken utanför den gamla Hamnkrogen, där haveriet skedde, i folkmun kallas Brudstenen ännu idag. Exakt vilken sten som avses är oklart.

Bildtext 7. På återfärd från fiskarstranden i Vasa, troligen på 1940- eller 50-talet. Karl Dahl "Skäri Kal" på väg hemåt med sin motorbåt. Han förde mjölk till Vasa på onsdagar och lördagar och i båten fanns även plats för både passagerare och fisklådor. "Lövis Erik", Erik W Smeds, tog sig en tupplur efter att ha vittjat ryssjor vid fyratiden på morgonen.

Redan på 1890-talet fick Södra Stadsfjärden dock sin första motorbåt för passagerartrafik, Svalan, även om ångbåtarna började gå mer regelbundet först 1907. Rutten gick mellan Näset i Sundom, Munsmo hamn och fiskarstranden i Vasa. Exempel på ångbåtar som trafikerade denna rutt är Eos och Rolf. Ett tag hade man även större ångbåtar i trafik över Södra Stadsfjärden. En av dessa båtar för 99 passagerare var "Munsmo", ägd av Johannes Rönnholm, med salong och två motorer. Dessvärre konfiskerade ryssarna den 1917, tillsammans med båten "Wellamo", ägd av August Holm. Ångbåtstrafiken från Munsmo körde även turer från bryggan nedanför fängelset i staden till bland annat Västervik ström och som söndagsutflykt för stadsborna längs med de villabebyggda stränderna. Ångbåtarna var utrustade med arrangemang för att transportera packning och varor. Inte ens ångbåtarna var trygga - en olycka drabbade ångbåten Villan när hon skulle lägga ut från Munsmo hamn 1929. Detta var en sen höst och den förrädiska blåisen på viken skar sönder skrovet på Villan. När passagerarna sedan fick panik, kantrade båten. Två människor

drunknade och man skrotade båten i hamnen efter den incidenten. Ångbåtstrafiken upphörde först på 1940-talet, då bussförbindelserna utvecklades, samtidigt som kriget, kupongerna och bristen på olja försämrade lönsamheten för redarna. Från 1965 och framåt har man haft problem att ta sig till Munsmo hamn med motorbåt på grund av de täta vassbältena och landhöjningen.

På Öjran har man även haft ett tegelbruk under senare delen av 1800-talet. Tegeltillverkning var en omständlig procedur och krävde arbetslag på 8 - 10 personer, även kvinnor och barn kunde engageras. Som bäst kunde man slå 2000 - 2200 tegel om dagen. Från tegelbruket på Öjran fick man dessvärre ganska dåligt tegel varken sanden eller leran dög att bränna gott tegel av däremot kunde teglet lätt lastas vid hamnen. Ett flertal hus i nya Vasa har troligen byggts av tegel från Öjran.

(Rosenholm 1954, 213, 233-235, Åkerblom 1956, 234, Nygård 1994, 32, information av Margit Holm

Bildtext 8. "Knådarin" blandar leran till rätt konsistens och fyllde sedan träformarna, som gav leran rätt form. Sedan fälldes leran ut för att torka i solen och senare brännas. För att inte leran skulle torka för snabbt i solen och spricka, kunde man väta den och lägga råghalm över. Knådandet av leran kunde även ske med hästkraft.

och Folke Smeds, samt Bolots bildarkiv)

Andra farleder på Södra Stadsfjärden

Den huvudsakliga farleden in till Vasa hamn gick, fram tills att staden brann och den dåvarande hamnen förlorade sin betydelse för gott, från Fjärdsminnet mellan Öjen, Sundom och Vasklot mot sydost över Södra Stadsfjärden fram till hamnen. Utåt Kvarken sköttes remningen av farleden av de bönder och fiskare som bodde på öarna i närheten och dessa befriades då från skjutsplikt (att bistå resande med häst och eventuellt kärra) och från plikt att hålla gästgiverier för resande. Fjärdsminnet remmades av sundombor och innan stadens grundande var det mustasaaribönderna som hade ansvaret för farledens märkning från Fjärdsminnet och in till Vasa-hamnen. Sedan staden grundats kom det an på borgarna att remma farleden. Då vinterisen varje år förstörde eller förde bort största delen av remmarna, var detta ett drygt arbete och en del borgare klagade över att staden från mitten av 1600-talet både hade skjutsplikt med ansvar för att hålla gästgiverier och ansvar för att hålla

farleden remmad. Dessvärre var remningen mycket viktig, då landhöjningen ju snabbt lyfte stenar och grund till ytan.

Även tölby- och vikbyborna hade sina sommar- och vinterfarleder över Södra Stadsfjärden innan bussförbindelserna utvecklades. Det fanns två huvudsakliga leder som vikbyborna använde och båda utgick från Löjviken vid Västernäset (Västernäsbacken), som fram till Risöfladans torrläggning låg vid öppet vatten på södra sidan av Risöfladan (se mera under rubriken Muddring). Den kortare farleden kallades "Körkfare" (Kyrkfarleden) och gick till Risö Torp. Leden användes när man skulle till kyrkan i gamla Vasa och senare Korsholm. Över Risöfladan tog man sig då med ekstockar eller mindre båtar, som fick vänta vid Risö Torp, varifrån man gick till fots eller åkte snålskjuts med torparna till kyrkan. Körkfare användes som vinterväg ännu på 1910-talet, då tölby- och vikbyborna skulle till Korsholms kyrka. Den andra farleden började man använda efter det att staden flyttades till Klemetsö. Den kallades "Häggmansfare" och tarvade bättre båtar. Dessa

farleder fungerade även som vintervägar, liksom det gick vintervägar över isen från Näset i Sundom och Munsmo hamn. Även från Bolot gick en vinterväg till Vasa ännu under 1940- och 50-talen.

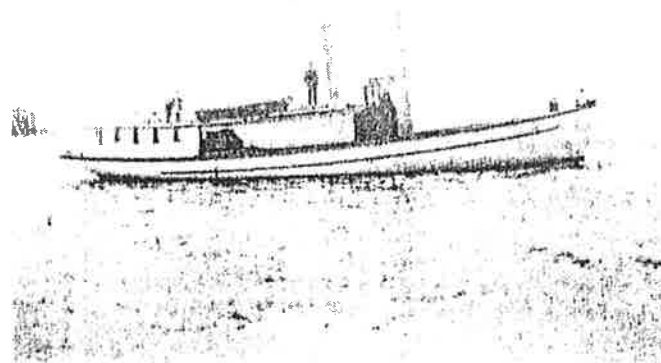
Berättelserna om folk som förolyckats längs vintervägarna (bland annat frusit ihjäl) är ganska många och oftast drunknade offren när isarna var för svaga i menförestider. På Västernäsbackan hade Tölbyborna sina fiskarbastur (ännu 1938 var de ett tiotal till antalet) och till den gamla hamnen ledde Kyrkstigen från Tölby by. Idag är Kyrkstigen återställd och gångbar, mycket tack vare hågkomster av "Lövis Erik" (Erik W. Smeds, född 1909). Även Johannes Ulricsson Påfs (född 1894) har berättat att han gick Kyrkstigen som barn. Om Västernäset berättas även att man därifrån såg hela Södra Stadsfjärden och på bergknallarna där tände man eldar när det blev mörkt och folk väntades hem från sjön.

(Luukko 1972, information av Folke Smeds)

Batteriudden

I sammanhanget bör det kort nämnas att man på Batteriudden (koordinater y 1 533 220, x 6 996 380) försvarade staden under Krimkriget 1853-56. Ryssarna byggde då vallgravsliknande, hästskoformade stenmurar, batterier, för kanonerna och en stenbarriär anlades i vattnet utanför udden. Denna barriär var ett inseglingshinder och skulle skydda från anfall från havssidan, på samma sätt som undervattensrev. Under hösten 1855 skall vasa-borgare ha varit tvungna att turvis hålla vakt vid kanonerna. Idag syns inseglingshindret tydligt vid lågvatten, tack vare landhöjningen, och de övriga byggnadsresterna är delvis beklädda med grönska. I anslutning till de militära byggnationerna som en gång fanns på Batteriudden, finns en stenbrygga (koordinater y 1 533 430, x 6 996 370) av historiskt värde. Det finns en önskan från Österbottens museums sida om att restaurera denna, men detta är än så länge endast planer. Kanoner skall ha funnits på platsen så sent som i början av 1900-talet. Det påstås att småpojkar stal en kanon då, men att de kantrade med båten någonstans ute på Södra Stadsfjärden och tappade kanonen i sjön. Särskilt troligt är detta inte, då kanonerna troligen var alltför tunga för att flyttas så lättvindigt, så det är troligen frågan om en sentida skröna. Området är skyddat av fornminneslagen och finns i stadens ägo.

Bildtext 9. År 1907 ersattes roddarna med ångkraft, då ångbåten Eos sattes i trafik från Vasa till Sundom och Munsmo.

(Österbottens Museums byggnadsinventering, Sunnanvik-området)

Rövarskär

Rövarskär kan alltså ha fått sitt namn efter de grymma vitaliebröderna, som besökte våra farvatten i slutet av 1300-talet, men det är endast en tolkning gjord av Armas Luukko. Troligen hade inte Rövarskär stigit ovan ytan så mycket då att rövarena kunde ha någon nytta av platsen. En annan tolkning, given av nu levande tölby-bor, är att ön fick sitt namn under "Pommerska Pärönkriget" (troligen avses härmed Pommerska Kriget 1757-62). Då skulle den svenska kungen ha sammankallat yrkessoldater från Österbotten och dessa skulle infinna sig i Vasa för vidare transport. Troligt är att dessa soldater väntade på embarkering på ön och krigsfartygen skall sedan ha plockat upp soldaterna från Rövarskär (vattendjupet räckte tydligen till för de djupgående skeppen där ute, men inte i hamnen). Till ön kom även fästmör och familjer, för väntan på att krigsfartygen skulle komma kunde bli lång. Soldater och kvinnor skall alltså eventuellt ha "levt rövare", alltså ett liv i sus och dus, eller åtminstone haft avskedsfester på ön.

Rövarskär, som till sin helhet ligger inom statens område, användes vid sekelskiftet 1900 som lagringsplats för ved tillhörande Korsholms skolor. Så länge det ännu var tillräckligt djupt runt Rövarskär för att ta i land på holmen med vedskutor, transporterades skolornas ved från skiftena i yttre skärgården och upplades på holmen. Vintertid mättes sedan veden och transporterades till skolorna med hjälp av häst och släde. Området användes troligen mer eller mindre under århundradena av fiskande ortsbor eller som

utflyktsmål och från 1840-talet blev ön troligen en del av den villabebyggelse som gjorde intåg i Södra Stadsfjärden. Ännu på 1950-talet fanns den av förvaltare Morén på Korsholms Skolor uppförda villan kvar, men den var redan då helt öde och vandaliserad. Ön var vid det laget svårtillgänglig på grund av uppgrundningen och vassbältena och idag är den i det närmaste ointaglig, eftersom området runt ön är alltför torrt för att korsa med båt men alltför vått för att gå igenom med stövlar. På ön skall dock två husgrunder finnas kvar på platsen med koordinaterna y 1 534 160m, x 6 996 230m. Troligen är den ena av de två husgrunderna den så kallade Fermens villa. Denna skall de finska scouterna från Vasa ha haft hand om, men den torde nu vara både övergiven och vandaliserad, den med. Enligt andra källor skall det finnas två villagrunder på Rövarskär, men även en plats som tycks ha jämnats ut efter rivningen av en villa.

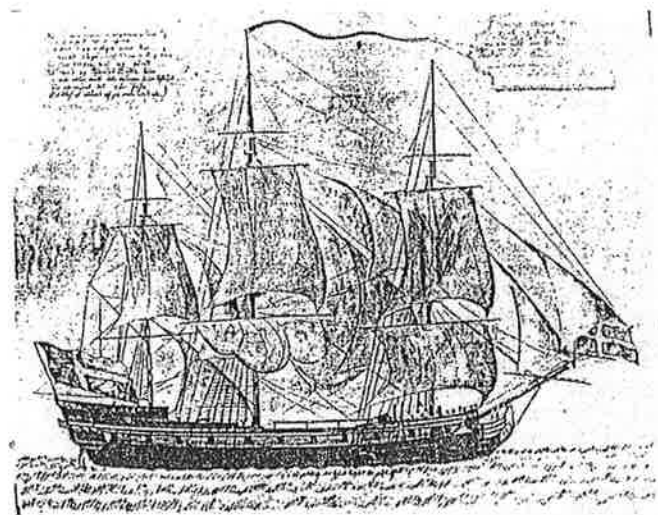
(von Schantz 1959, 115, information av Folke Smeds, Tero Kivistös arkiv via Österbottens Museum)

Svartön

Enligt gamla dokument skall det ha funnits ett skeppsvarv på Svartön åtminstone sedan 1650-talet. Omkring hälften av de fartyg, som vasaborna lät bygga under den gustavianska tiden, timrades på stadens egna varv eller i de närbelägna socknarna. Det viktigaste varvet låg på Svartön. Man antar att det fanns på den östra stranden, eftersom den muntliga traditionen förtäljer att man hittat rester av stockbyggnader och handsmidda spikar där. Varvet var anlitat av Vasaborgare och ägdes gemensamt av Abraham Falander, Karl Calamnius, Herman Höckert, Erik Björk, Gabriel Sinius, Anders Holmberg, Petter Niklas Widmark, Henrik Malander och Jakob Ganander samt Johan Samuel Neuman. På varvet byggdes flera rätt så stora fartyg, såsom briggen Contenance och skeppet Industri, möjligen även skeppet Österbotten om 110 läster och fregatten Gustav Adolf om 188 läster. Sedan hamnen flyttades till Brändö sund, skall borgarna ha grundat ett varv där istället.

Abraham Falander ägde hela 9/32 av varvet på Svartö och här byggdes även Falanders fregatt "Allmänna Bästas" 1782-86. Fregatten var vid sin sjösättning Nordens största handelsskepp och Finlands genom tiderna största segelfartyg av inhemskt fabrikat. Fartyget var även det överlägset dyraste i Vasa på sin tid. Falander investerade hela sin förmögenhet i byggandet av detta fartyg på 438 läster. Han var

emellanåt tvungen att avbryta företaget på grund av kreditsvårigheter, så det halvfärdiga fartyget låg i ett par år orört på stapelbadden. Då Falander i början av 1786 utbad sig ett lån av Georg Seton i Stockholm, skrev han till denne: "Här på orten står ej att uppbringa ens tusen riksdaler, så jag pantsatte min egendom." Seton lånade honom 3000 riksdaler och tack vare detta kunde Falander ankra sitt fartyg på redde utanför Vasa klart för avfärd i augusti 1786. De sammanlagda kostnaderna för fartyget steg till 22200 riksdaler eller nära 400 000 daler kmt. Detta gör nästan 51 riksdaler per läst, varför Allmänna Bästas i förhållande till lastförmågan blev dyrare än ett mindre fartyg. Abraham Falander var en inflytelserik vasabo på sin tid och museet i Vasastjärna-huset kan berätta mera om honom. Vad beträffar arbetskraften på skeppsvarvet, så kom troligen en stor del av de sysselsatta timmermännen och snickarna från Sundom. Eventuellt kan skeppsvirket ha kommit från de större skogsmarkerna i nejden, åtminstone i början av skeppsvarvets verksamma tid. När varvet lades ned är osäkert.

På Svartö-varvet vid Vasa fästningsbyggnad år 1786 fregatten Allmänna Bästas eller Allmänna Bästas om 438 läster, på sin tid Nordens största handelsskepp. Det seglade under sin år med Falander som ensam ägare, om än tillfälligt utlyst till Stockholms redare. Skeppet förstördes av brand i Brändö hamn den 27 september 1793. — I skeppsbildens översta vänstra hörn ligger följande text (i någon mån rekonstruerad):

Hvar redlig medborgman är aldrig kunnig glömma	För flere folkliga vider sig värde
At i et trofast minne gömma	At namn af Allmänna Bästas bära
Det skepp hvars styreför tycks här:	(Och) uti rikligt mått oss mången fröjd beskär
(Soms) bar och mången gång till en oödlig ära	När oförmodat till vår föda
	Det blef et eldens ras på redde utaf Vasa.

De Österbottens museum erhöåll den på papper utförda akvarellerade bilden, var den nämligen illa förstörd av mögel, varför en nödligast trogen kopia, förstärkt som ritning, gjordes av fartygsmålaren E. Caudika.

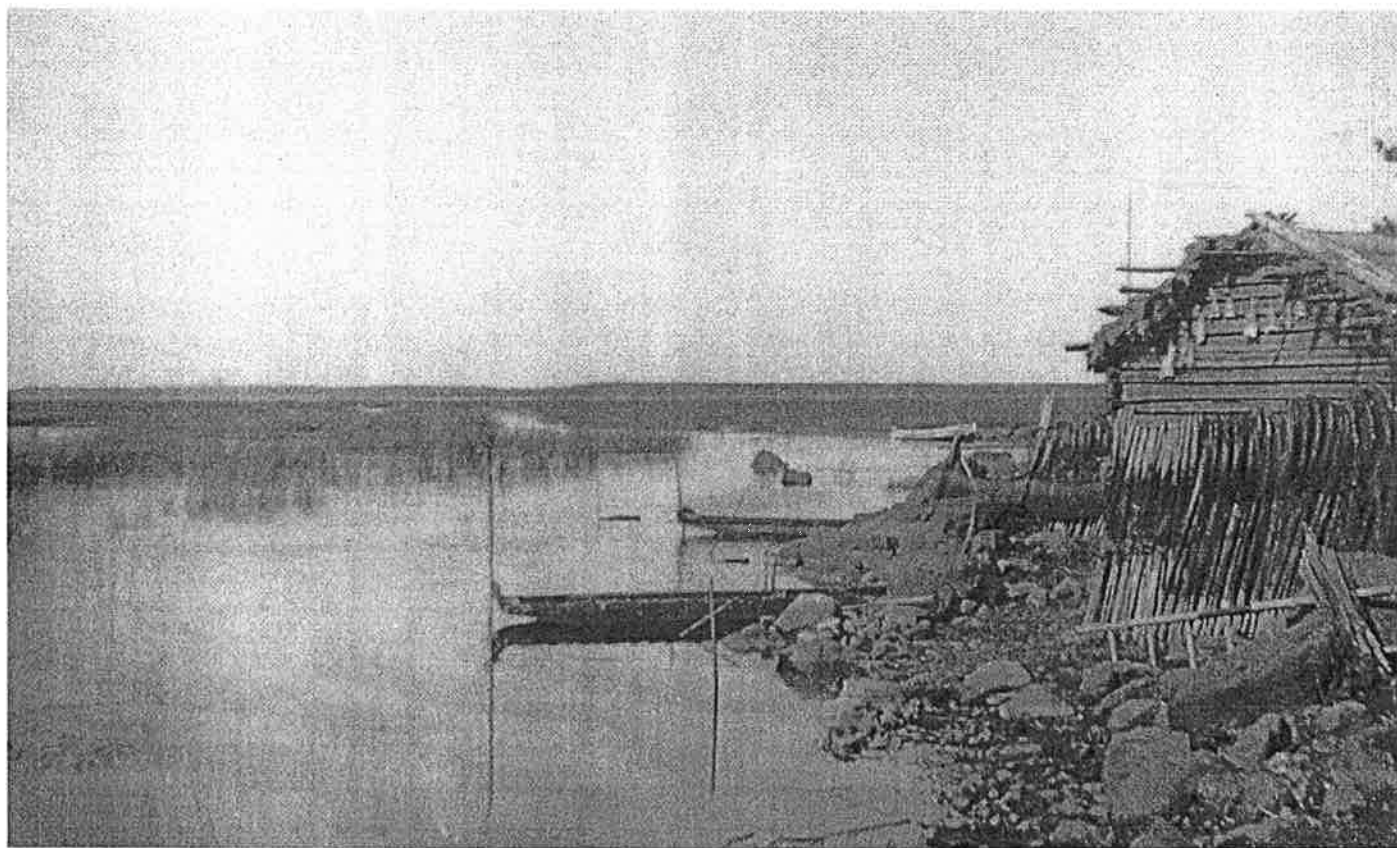
Bildtext 10. Allmänna Bästas.

Ännu i slutet av 1870-talet hade munsmoborna fiskarbastur på Svartön. Dessa var döpta enligt gårdsnamnen och hette Snoffsas, Klasis, Storsto, Norrback, Båsjas, Sparves och Tontar. Solfbor ägde vid 1800-talets mitt fiskarstugor här enligt hemmansnamnen Båsk, Baaf och Mara. Även en badstuga skall ha funnits här vid samma tid. När dessa blivit till sommarvillor är oklart.

Svartö är även platsen för intressanta sägner. Det påstås att kyrkoherden Henrik Snellman i gamla Vasa kyrka år 1808 befarade att ryssarna skulle komma och stjäla kyrksilvret, såsom de gjorde under Stora Ofreden, vilket ju många kyrkor i trakten fick erfara under tidigare krig. Därför tog han allt kyrksilvret och grävde ned det på Svartö. Ryssarna kunde således inte lägga beslag på Vasas kyrksilver, men dessvärre glömde kyrkoherden exakt var det var han hade grävt ned silvret och man hittade det inte igen. Ännu i sen tid lever sägnen om silverskatten på Svartö kvar, och människor har varit på skattjakt där, till och med med metalldetektorer, utan att hitta skatten. Huruvida

Svartö har haft påhälsningar av ryska soldater under något krig - är inte klart, men det påstås att en av villaägarna på Svartö fick sluta använda sitt potatisland här för något tiotal år sedan. Det kom nämligen upp alltför många mänskliga skelettdelar när han vände jorden i landet. Antingen är det frågan om resterna av en rysk massgrav från 1918 eller så är det frågan om en lokal skröna, men som kan innehålla ett korn av sanning.

Både solf- och munsmobor har under århundradenas lopp haft fiskarbastur på Svartö - ännu under 1800-talet fiskade dessa bönder bland annat innanför Svartö. I bouppteckningar från mitten av 1800-talet nämns bland andra att man från Båsk, Mara och Baaf gårdar i Solf hade andelar i fiskarstugor eller bastur på Svartö, och att det på ön även skall ha funnits en särskild badstuga. Solfborna skall på 1850-talet ha övergett sina fiskarbastun eller flyttat dem till det egentliga fiskeläget på Bastuöjran (Torsön), men ännu på 1870-talet hade munsmobor kvar sina fiskebodar på Svartö. Munsmobornas bodar torde ha legat på

Bildtext 11 Vackra bilder från Bolot från början av 1930-talet. Observera de rensade och uppfläktade fiskarna fastspikade på båthusets gavel. Dessa drygade ut den köpta torkade lutfisk. Både gädda och abborre torkades på detta vis. Vid stranden ligger de flatbottnade ekstockarna med fören mot land och "painon" säkert nedtryckt i aktern. På fotografiet kan man redan se hur vassbältena började bre ut sig. Bilden med den ryska militärofficeren på nästa sida är troligen ännu äldre, från början av århundradet.

Svartöns östra strand, då resten av Svartö tillhör Sundom.

Det finns inte många kartor med mer detaljerade beskrivningar över Svartö, men enligt den numera avlidne Halvdan Ström, skall politikern Bjarne Kallis far ha haft en mycket detaljerad karta över Svartö i sina samlingar. Efter faderns död lovade Bjarne Kallis att skänka kartan till intresserade, troligen Tölby skifteslag - om kartan återfinns bland faderns ägodelar.

(Osala 1988, 299, Rosenholm 1954, 186, Luukko 1981, 392-403, FSF Kriget 1808-1809. 862-869, 179, information av Kaj Höglund samt österbottens museums inventeringar av villabebyggelse i området, information av Runar Nieminen)

Bolot

Bolot var tidigare ett litet fiskesamhälle på Södra Stadsfjärdens södra sida på vissa äldre kartor benämns platsen Bodlot. Ännu 1813 var ön omgiven av segelbart. Tidigare hade Tölbyborna ännu sina fiskebodar på Lönnberget [lönjbärje], på Boskatan på det som idag kallas Öjskogen (tidigare Södön eller Gräsholmen), där de fanns fram till början av 1900-

talet. På området, som numera är kalhugget, skall det finnas gamla hörnstenar och stengrunder kvar, enligt informatör Folke Smeds. Den första mera stadigvarande bebyggelsen på Bolot skedde på den östra stranden, som idag kallas "Ledobacken" efter böndernas hölador för vinterfoder där på senare tid. Främst bärgades fräken, som är ett mer näringsrikt foder än hö, och bärgningen skedde med ekstockar och lie. På Bolot skall bebyggelse ha funnits sedan åtminstone 1500-talet, eftersom man i rättegångsprotokoll från 1700-talet talar om att tölbyborna hävdade holmen "sedan urminnes tider" och i protokollet står det inom parentes 1500-talet. Fram till 1779 skall vikbyborna ha haft rätt att bygga på delar av Bolot, men därefter bytte tölbyborna en del av Boskatan mot vikbybornas andel i Bolot. Tölbyborna hade även sedan 1643 ensamrätt till fiskevattnen norr om Bolot, medan de ägde fiskevattnen öster om Bolot gemensamt med vikbyborna fram till 1779.

Länge var Bolot en ö, men sedan tillandningarna innanför ön började torrläggas och blivit åkermark (se kapitlet om muddring), har Bolot blivit en del av fastlandet med vägförbindelse. Innan förbindelsen med fastlandet var åtminstone en del av fiskarbefolkningen på Bolot bosatt där året runt i sina små stugor och fiskarbastur. Dessa fiskare försörjde sig, till

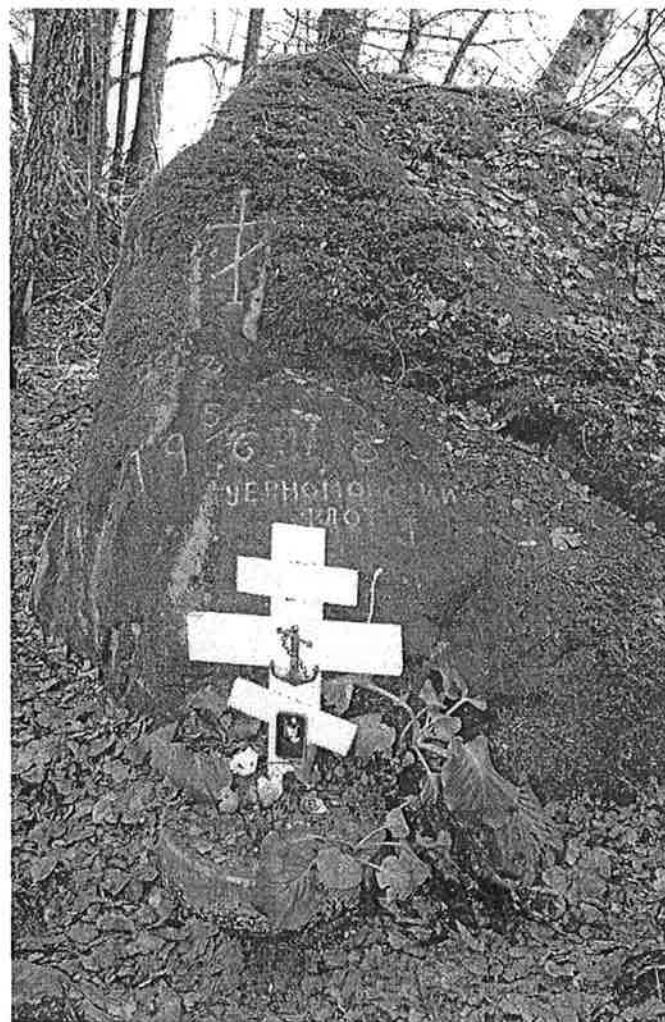
skillnad från många andra fiskande österbottniska bönder, så gott som helt på fiskandet. Det verkar till och med ha gått väldigt bra för dessa fiskare, då de hade både tid och råd att fotografera sig så mycket. Årsinkomsten skall Bolot-fiskarna ha införtjänat endast under bara några månader (främst de isfria månaderna) av året och vintertid satt de och band nät och utförde dylika sysslor. En del av fiskarstugorna var mera såongsbebodda av tölbybor, som hade sina fiskebodar på holmen. Till holmen tog de sig troligen från Lönnbergets sjöbodar, där de huvudsakligen hade sina sjöbodar, genom vassarna med ekstockar och senare längs smala, till största delen torra stigar.

Något egentligt fåbodställe har inte Bolot varit, men de bofasta höll sina kor på holmen ännu i mitten av 1900-talet och därför har ön till vissa delar en vacker, bevarad kulturmark. Särskilt de vackra enarna i pyramid- eller pelarform är värda ett omnämnande. På Bolot finns även en hel del av de gamla fiskarstugorna, båthusen och sjöbodarna kvar i mer eller mindre bevarat tillstånd. Särskilt charmiga är de ruggiga sjöbodarna vid den norra stranden, som fortfarande är klädda med vassrörstak. Ovanpå dessa växer till och med små meterhög björkar. Andra fiskarstugor har rustats upp i modern sommarstugeanda och hålls i fint skick. Bolot är numera ett mycket populärt fritidsbosättningsområde med ett 30-tal sommarstugor, men Tölby skifteslag äger marken och villaägarna arrenderar de odefinierbara tomterna. Endast en tomt är bortsåld och majoriteten av villaägarna har haft äldre släktingar som innehaft dessa fiskarstugor och sjöbodar. Dessvärre är vattnen kring Bolot idag så uppgrundade och vassbestånden så tät, att fritidsbosättningen inte har mycket glädje av sin havsstrand längre. Ännu på 1920-talet slutade vassbältena vid Bolot och omedelbart utanför stranden var vattnet öppet och minst 1,5 m djupt.

På Bolot finns en rysk soldat begravnen. Hans kropp fick tölbyborna i ryssjorna under en fisketur på Södra Stadsfjärden strax efter frihetskriget 1918. Troligen hade mannen, som var marinsoldat i Svarta Havsflottan (enligt dekalerna på hans soldatkläder) skjutits i Vasa under vintern och kastats i de öppna vakarna vid fiskarstranden av arga vasabor och under våren flutit upp. Tölbyborna, som fick honom i näten, var förskräckta och de försökte lösgöra honom ur näten för att han skulle försvinna på nytt. Då detta inte lyckades, hämtade man hjälp och kroppen bogserades sedan till en avskild strand på Bolot. Där kroppen begravdes håller ännu idag sommargästerna på Bolot soldatens grav i aktning och smyckar den med blommor och ett kors.

Mellan grusvägen ut till Bolot och motorvägen finns en del av Finlands troligen största bestånd av vårtbjörkar ("hängbjörkar", *Betula pendula* Roth). Skiftet sträcker sig genom byarna Helsingby, Toby och Karkmo och närmast området växer vårtbjörkarna på våtmarksskiftena öster om åkerteg Vikby 7:2 och söder om Toby å. För att se en del av detta stora skogsskifte, kan man antingen köra längs Bolotvägen, där vårtbjörkarna syns på avstånd, eller så kan man följa motorvägen och passera igenom det smala skiftet alldeles intill Toby å. Huruvida beståndet verkligen är Finlands största är inte officiellt bevisat.

(Rosenholm 1954, information av Folke Smeds)

Bildtext 12. På Bolot finns en soldat begravnen.

Fisket

Som tidigare nämnts, hade bland andra storkyro- och laihelabor fiskat på Södra Stadsfjärden före stadens grundande (dessa fiskevatten torde de ha övergett först efter Stora Ofreden 1721). Längre behöll de också rätten att fiska där, eftersom det hette att hävdad mark är egen mark, vilket gällde även fiskevattnen. Det hette dock även att den som ägde mark fram till en strand, även ägde fiskevattnet utanför denna strand, så både munsmo-, solf-, tölby- och mustasaaribor, samt klemetsö- och smedsbybor kom att ha del i fiskevattnen i Södra Stadsfjärden. För övrigt fiskade byamännen från Mustasaari vid "Risöjen". Från och med att slottet blev kungsladugård 1556, tillföll stora delar av fiskevattnen i Södra Stadsfjärden länshövdingen. Slottet/kungsladugården hade tidvis

anställt egna fiskare, ibland så många som sex stycken, som fiskade utanför kungsladugårdens marker vid Risö och Risösund (Risö Flada). Även Hästholmens stränder utgjorde goda fiskevatten på 1500-talet. Slottets egna tjänare fiskade naturligtvis vid dessa områden varje år. Exempelvis nämns år 1559 att man vid Risöjen fångade mört, abborre, gädda, id och braxen, som till största delen torkades, endast en liten del användes färsk. Fisken saltorkades oftast, men under höstarna kunde den torka i ugn eller rökas. Som fångstredskap användes mest katsor, not och nät. Under 1560-talet fiskade ännu kyrobönder mot 1/3 lega ("skatt" till kungsladugården) vid Risö. Enligt 1611 års privilegiebrev för Vasa stad hade stadsborna rätt att fiska runt Risö och Hästholmen mot arrende till kronan. Det påstås att borgarnas ryssjor helt kunde täppa till Stadssundet (alltså mellan avstjälningsplan och Gamla Hamn). Bönderna i trakten kunde få tillåtelse av borgmästaren och rådet att fiska på stadens vatten utanför Risö med not, vilken stadsborna inte själva använde som fångstredskap. Notgistor användes även i Munsmo strömmens mynning för norsfiske.

Det finns även legender om fiskafänget från området. Det sägs att det förr bokstavligen kokade i strandvattnen runt Svartön och Munsmo skatan (kallades Långörarna på 1500-talet) av braxnar, idar och gäddor i lektiden. Braxnarna skulle ha kommit så högt upp mot land att deras ryggar stack upp över vattenytan. Vid sådana här tillfällen påstås uråldriga fiskemetoder ha använts; den fiskande vadade bara omkring i strandvattnet och slog fisken med vetslös med en käpp. Sedan kunde han enkelt plocka upp fisken och lägga den i sin korg. Vintertid klubbade man gäddor med vetslösa genom den genomskinliga blankisen, som man sedan högg upp med yxa. Håvarna, eller "lippon" som den kallas på dialekt, var även de utmärkta fiskeredskap vid dessa tillfällen. Övriga fiskemetoder i området var kastkrokar, vata, siknät, sillnät, mjärde, rumnät, braxennät, smånät, katsa, ryssja, tätryssja och ljuster. Särskilt munsmoborna använde kastkrokar här, vintertid var det trådkrokar för lakfiske som gällde. Det berättas om tider då ryssjorna var så fulla av fisk att man inte kunde lyfta dem ur vattnet utan var tvungen att plocka ur dem under ytan.

En fångstmetod, som är ganska specifik för Kvarkenområdets långgrunda stränder, är ljustringen i eldsken natttid. Denna metod lämpade sig speciellt för vassvikarna runt Södra Stadsfjärden. Överlag kan man konstatera när man läser om mängderna fisk som gick till beskattningen, att det var för oss ofattbara mängder fisk som man fick upp i Södra Stadsfjärden

Bildtext 13. En del av dagens fångst av medelstora braxnar våren 1953. De största braxnarna kunde väga tre kilogram. Fisken såldes på fiskarstranden i Vasa, förutom en del, som kunde säljas billigare till partiförsäljare och uppköpare och en del, som man saltade ned för egna behov.

allena. Utöver den beskattade fisken så fiskade man ju även för husbehov, så de enorma siffrorna bör i vissa fall till och med sexdubblas för att man skall få veta hur mycket fisk en gård tog upp varje år.

Från 1500-talet och framåt började fisket minska i betydelse för bönderna runt Södra Stadsfjärden, eftersom mängden fisk i viken minskade (se förklaringen till detta nedan). Fjällfisket (alltså fiske av mindre fiskarter i grundare vatten), som ursprungligen för böndernas mathushållning var en huvudnäring, förmådde inte längre ensam föda befolkningen och bönderna satsade mera på andra näringar. De fattigare kunde fortfarande fiska för husbehov. Från kungsladugårdens sida uppgav räkenskaperna att fisket i Risö sund (Risöfladan) helt upphört 1610. Denna kris för byfisket ledde till ett mera utvecklat utskärsfiske. Fisket upplevde en stor tillbakagång under 1700-talet i hela Österbotten. Detta berodde delvis på rovfiske till följd av förbättrade fångstredskap och att skatterna kunde betalas i saltad eller torkad fisk. Delvis hade minskningen av tillgången på fisk att göra med landhöjningens uppgrundande av vikar och flador, särskilt sådana som hade sötvattenstillflöden lämpliga för vandringsfiskarnas lekar, såsom Södra Stadsfjärden. Lands-

hövding F.W. von Essen talade 1731 om fiskets "otroliga avtagande" och de styrande försökte genom lagstiftningsåtgärder rikta ämbetsmännens uppmärksamhet på att förbättringar i fiskevården borde genomföras. Särskilda förordningar och stadganden härom utkom åren 1762, 1766 och 1771.

I bevarade räkenskaper kan man se att både antalet fiskarter och mängden fisk minskade här. Exempelvis slutade man redan på 1800-talet att fiska med siknät inom området, eftersom fiskevattnet blev för grunt och man var alltför många om platserna att lägga ut näten. Man fiskade dock med andra redskap ännu in på 1950-talet i Södra Stadsfjärden, detta enligt bestämda fiskevattensområden. Dessvärre fanns det inte många goda fiskeställen kvar här, så bland andra smedsbyborna, som hade sitt fiskevatten på ett litet område söder om Abborrön, tjuvfiskade ofta på stadens fiskevatten, alltså utanför Risö. Även Sundom- och Munsmobor tjuvfiskade nattetid på stadens vatten och kunde iakttas av hamnvakten. I senare dagar var det dock borgarna från Vasa (innan branden) som för nöjes skull tjuvfiskade på Sundoms fiskevatten, när deras eget uppgrundats så. Dock påstås det att man ännu i sen tid kunde fiska strömming med sillnät i Södra Stadsfjärden, eftersom

Bildtext 14. Bilden visar Vendla Smets "Haga-Vendla" med ryssjorna på tork invid ett båthus på Bolot i början av 1940-talet.

storströmning ännu kunde stiga upp om våarna. Carl von Linné beskrev 1732 strömmingsfisket i Vasa-trakten som följer: "Strömningen begynner att leka från den 18 maj till den 16 juni, fås på nätt [sic], sedan stiger in i fiälar [sic], då fångas med not till pärsmässa (29 juni) som kallas 'stora strömmingsfisket'. Åter från pedersmässa på rätta fiskeställen på nätt fram till bartolomei (24 augusti)". Man påstås även ha kunnat fiska lekande braxen i Gamla Vasa kanals mynning ännu kring sekelskiftet 1900. "Då var det bara att sätta ut ryssjorna vid färhusknuten och man fick braxnar i sådana mängder att man kunde salta in för hela årets behov."

Ännu under 1880-talet fiskade munsmobor på vattnen runt Svartön dagligen om somrarna. Blev fångsten god när näten vittjades på morgonen, kunde man ro rakt till fiskarstranden i Vasa och sälja fisken. Blev fångsten sämre, rodde man hem istället. Under förra hälften av 1900-talet fiskade munsmoborna ännu i Södra Stadsfjärden och en del dagar var fångsten stor. En fiskare kunde ha så många som 32 ryssjor utsatta bara i Södra Stadsfjärden. Fiskare kunde även arrendera en del av fiskevattnen i fjärden, bland annat rörde detta Smedsbys gamla fiskevatten, som numera övertagits av Vasa stad.

Fiskebestånden har ytterligare decimerats i Södra Stadsfjärden under senare delen av 1900-talet, till följd av bland annat att älvar och åar muddrats och forsar sprängts. Århundrades förorening från bebyggelseområdena runt Södra Stadsfjärden, men även kväverik gödsel och humus, har tillförts, som orsakat övergödning och förslamning. Detta har, som sagt, ytterligare påskyndat vassbältenas tillväxt, som tillsammans med landhöjningen gjort att fiskarna föredrar andra vikar att leka och leva i. Särskilt surt vatten kommer från pumpstationen invid Söderfjärden. Dessa trakter har Finlands lägsta PH-värde i jorden och endast Solf-Tölby å (Munsmo strömmen) har kalkats av Miljöcentralen. Vattnet stängs sedan in i Södra Stadsfjärden genom Myrgrundsbrons bankar och kan inte i tillräcklig grad cirkulera. Sämst är det ändå i Gamla Vasa kanal. "Den fisk som råkar gå upp i kanalen flyter upp död i det här vattnet!"

En annan trolig delförklaring till det allt mer minskande fiskbeståndet i Södra Stadsfjärden är fiskdöden, som åtminstone tre gånger drabbat området under det senaste dryga århundradet. Nu år 2003 kommer antalet fiskar i Södra Stadsfjärden att decimeras eftersom sommaren 2002 var så torr och att vattnen nu är betydligt mer syrefattigt än normalt.

Stora mängder fisk har kvävts i insjöarna i landet och eftersom Södra Stadsfjärden är så invallad och instängd, kan man troligen se effekterna av torkan även här. På 1950-talet var fiskdöden likaså stor ett år, men detta kan den gången ha berott på de stora muddringsoperationerna runt Toby åmynning. En annan hypotes är att havsviken under föregående vinter bottenfrös och när isarna sedan smalt, drog de upp för fiskarna ohälsosamma ämnen och surt vatten ur bottenslammet. Troligen var detta orsaken till fiskdöden runt sekelskiftet 1900, eftersom någon muddring inte skedde då. Informatör Folke Smeds minns fiskdöden i mitten av 1950-talet och kände en kvinna som brukade prata om fiskdöden runt sekelskiftet.

(Åkerblom 1956, 28, 59, 186, 186-188, Enholm 1982, 2, 47, 67, 70-74, Ström 1932, 13, Smeds 1933, Rosenholm 1965, 201-203, Åkerblom 1956, 192-193, 195, 203, Vasabladet 1955, information av Margit Holm och Folke Smeds)

Skogsbruk

Risöområdet tillhörde först naturligtvis mustasaari-bönderna, men när kungsladugården/modellfarmen grundades, övertog slottet skogen där. Eftersom mustasaaribönderna då kom att inneha mindre skogsallmänning, finns det följaktligen uppgifter på att mustasaribönder tjuvavverkade i den under 1600-talet. Troligen användes den även till en viss del för de första båt- och skeppsbyggena vid slottet. Tidigare brändes även tjära längs den österbottniska kusten, bland annat finns en tjärdal på östra sidan om Myrgrundsvägen i Sundom. Tjärbränningen torde dock ha avtagit här redan före 1700-talet på grund av både regleringar av tjärbränningskvoterna och på grund av träbristen. Som tidens bruk var (ända fram till storskiftet på 1700-talet) så nyttjades skogen i högsta möjliga grad. Eftersom träden behövdes både som byggnadsvirke och framförallt som brännved i kopiösa mängder, var antalet äldre träd minimalt på området redan innan stadens grundande. Tvärt emot dagens vana så avverkades de största träden först - det kallas att bläda - och de yngre sparades eller användes exempelvis för vidjor och störar. Det framgår ur källorna att stadsborna var tvungna att gå så långt som till Kvevlax skogar, som de delade med Kvevlax-bönderna, för att få brännved redan i mitten av 1600-talet och även kungsladugården var troligen tvungen att köpa in brännved vid samma tidpunkt. Taknäver var en annan bristvara. Våldelar var vanliga och ödelade ofta stora areal. Till på köpet höll den betande boskapen skott och sly från att växa upp. I "Solf

sockens historia" berättas det att från år 1748 hade skogen inom socknen genom hustimmersavverkning till både Solf och Vasa stad var så nyttjad att hustimmer inte fanns att tillgå inom en mils radie. För lador fanns eventuellt timmer att tillgå inom en halvmil, björkved saknades helt, men granved fick man tag på inom en fjärdedels mil. Ingen taknäver fanns att få, men löv kunde man få från al och björksly. Sågade plankor, t ex till det nya kyrkbygget i Solf 1783-86 fick man importera från Sverige, dock inte enbart på grund av avsaknaden av virke, utan även för att sådana bräd-kvaliteter var svåra att få tag på i Syd-Österbotten. Det berättas även att Munsmoborna var tvungna att stjäla ved från Sundomskogarna för i Munsmo fanns bara "julgranar." Typiskt är att på gamla fotografier från byar knappt skymta några träd alls och området låg så nära dåtida tätbebyggelse att det troligen var mycket glest med träd där.

På kartorna beskrivs även till en del vad det är frågan om för skog på de olika områden och av dessa får man den uppfattningen att det inte är frågan om någon äldre eller störres skog på området. När skogen är äldre nämns detta explicit, till exempel i nummer 210 och 216, större björkskog, på kartan från 1847. I områdesbeskrivningarna koncentrerar man sig på hur pass stenigt området var, vilket dels antyder hur lätt det var att bryta upp ny åkermark på området och dels att stenarna verkligen syntes. Uppgifter på när storskiftet genomfördes på området saknas ännu, men kungsladugårdens ägor skiftades nog inte, fast den allmänna "storskiftesandan" drabbade troligen även denna. Med andra ord så började varje bonde med ett eget skogsskifte sköta om det eller åtminstone inte skövla det. Sedan jordbruksskolan startades (1859) blev skogen undervisningsskog. Under det senaste århundradet har områdets olika delar avverkats, planterats och gallrats enligt skogsbrukets alla idéer (om mera information önskas, kontakta Korsholms skolor) och från 1990-talet tillhör skogsområdet alltså finska staten.

År 1998 togs området med i Natura 2000-programmet och sedan 2002 ansvarar Forststyrelsen, Västra Finlands naturtjänster för skötseln av området. Forststyrelsen avverkade tio hektar planterad ungskog på området i februari 2003 för att återställa området till så kallat naturtillstånd enligt det nationella Metso-programmet. Området karaktäriseras av frodig skogstyp, lundartad av blåbärstyp med många naturliga gran- och björkplantor. Genom att avverka tallplanteringen, gynnas det naturliga urvalet, men planterade tallar har lämnats på karga backar. Avverkningen har upprört många som använder

området för rekreation, eftersom Forststyrelsen lämnat största delen av de fällda stammarna liggande i terrängen, så att området blir i det närmaste oframkomligt. En del av timret säljs, men orsaken till att man lämnat stammar i terrängen är för att gynna växter, tickor och insekter som behöver dött trä för sin överlevnad. Det har även upprört många andra skogsägare, eftersom dylik avverkning på andra områden än statens skulle anses lagvidrig. Jag vill i sammanhangen bara påminna läsare om att detta område inte har varit beväxt enligt det naturliga urvalet sedan 1300-talet, eventuellt 1400-talet, alltså på 700 år, må då berörda parter anse avverkningen rätt eller orätt.

(Rosenholm, 164, Luukko 1972, 360-361, Vasabladet 22.02.2003, information av Ralf Nordström och Margit Holm)

Bärgning av kreatursfoder

Vasstakten tillhörde förr ett av de tyngsta arbetena, främst för kvinnorna. Vassen bärgades i augusti som vinterfoder för kreaturen och ett av de största vassbestånden i området var utanför Petskäret vid Munsmo strömmens mynning. Man använde inte båt då man skar vassen, utan kvinnorna vadade ut i det djupa vattnet. Till sin hjälp hade de brädstumpar att stå på, för att inte sjunka ned fullständigt i dyn, och ben och armar skyddades med gamla, tunga vadmalsbyxor och tröjor. Oftast var vattnet i det närmaste iskallt mellan vassbestånden, där solen inte slapp till att värma det stillastående vattnet, och det var inte ovanligt att någon av kvinnorna drog på sig en dödlig lunginflammation. Den skurna vassen lämnades först att ligga på stubben, för att sedan samlas in och bindas till kärvar. Vassen användes även för de bruna vasstofsarnas skull - tofsarna användes i bolster och dynor. Dem klippte barnen och de obesuttna av vintertid för fem penni kilot och rörtofsarna såldes sedan på Vasas eller Kristinestads torg.

Platser för höbärgning fanns det många inom Risö-området. Det nämns i källorna att man vissa år under senare delen av 1500-talet bärgade så mycket som 400 sommarlass vinterfoder, ett år till och med över 500 sommarlass, på kungsladugårdens ägor. Vid de ängar, vallar, strandängar och dälдер där man bärgat hö (och i viss mån vass) fanns ännu på 1840-talet alltså ofta lador för förvaringen av höet. Även om en del av ladorna torde ha funnits inom statens område, visste inte informanten Ralf Nordström vid Korsholms skolor om någon annan lada på hela området än en (trots att två är utritade på grundkartan) på den lilla

Bildtext 15. Bärning av rörvass och fräken (på nästa sida) på fjärden utanför Bolot. Då betet på sensommaren var slut på Bolot, bärgades rörvass som tillskottsfoder. Senare, då rörvassen blommade, skars den och bands som kärvar för att torka. Vanligtvis förvarades vassen sedan i någon av ladorna på "Ledobackan", tillsammans med den sjöfräken som bärgas på den andra bilden. Dit forslade man vinterfodret med ekstockar.

skogsholmen söder om Risö torp (Trollholmen) och den skulle vara byggd på 1920-30-talet. Höet lämnades alltså oftast i ladorna att torka till vintern och hämtades sedan till kungsladugården/modellfarmen vintertid med häst och släde. Den vass, det starrgräs och hö som bärgades längs stränderna fördes till kungsladugården med båt redan på bärgningsdagen. För ändamålet användes troligen pråmliknande ekstockar av varierande storlek de kunde vara upp till 24 fot långa, men var oftast små, hopspikade brädlådor. De användes även vid fisket i flador, vikar och åmynningar och tålde knappt någon sjögång. Ekstockarna kunde ros med förhöjda årtullar eller stakas framåt med speciella störrar, kallade "färkin".

Delar av Södra Stadsfjärden var tidigt vassbeväxta, framförallt de delar som idag är torrlagd åkermark var grunda och därmed vassbeväxta. Exempelvis Solfjärden var goda bärgningsängar och under lång tid auktionerades Tölby samfälligheter ut fräkenskiften åt tölbyborna och därför hade nästan alla hemman i Tölby en lada på "Ledobackan" på Bolot. När tölbybornas odlingar växte, lämnades fräken-

bärgningen runt Bolot åt bolotborna, men tillandningsmarken delades i jordlotter om fem tunnland var, som kunde ropas in för fem år åt gången. Dessa användes även för hästbete och användningen upphörde först på 1950-talet, då invallningsarbetet inleddes.

(Osala 1988, 88, Ström 1932, 21, Åkerblom 1956, 118-119, information av Folke Smeds)

Åker och bete

De åkermarker som finns på Risö-området är i huvudsak för länge sedan övervuxna. Dock kan man ännu i bevarade dokument skönja uppbyggnaden av dessa åkerlappar och vad som odlades på dem. Det nämns bland annat att man svedjebrände Risölandet i fyra olika omgångar under 1500-talet och att den 1 tunnland stora åkern där krävde 134 dagsverken från bönderna i trakten. Risö torde för övrigt ha haft en alldeles särskilt god åkermark på grund av det näringsrika slammet på upplandningarna vid Toby å. På kartan från 1847 syns bra var man har haft åkrar ännu då och i förteckningen framkommer vilka

betesängar, dälдер och så vidare som tidigare varit åkrar (till exempel nr 150). Ibland framkommer det till och med i förteckningen varför dessa åkrar slutat brukas, även om det säkert oftast berodde på att de utarmades efter ett antal år och då övergick till att bli betesmarker. Exempelvis nämns i en minnesskrift över Korsholms skolor att den så kallade Risö ängen blivit obrukbar efter oförsiktig bränning 1851-52 och förlorat nästan all matnylla.

På 1500-talet användes stora delar av Natura 2000-området till betesmark. På "Långskier", även kallat Skatan, alltså där Munsmo hamn nu ligger, hölls kungsgårdens boskap under 1500- och 1600-talen, liksom på "Rijssö". De hästar, som användes till foror dagligen betade sommardag på Hästholmen under 1500-talet, så länge denna var en holme, men sedan dessa hästar fick en egen hage vid södra tullporten, gick stadens kor där. Detta upphörde dock, när man oroade sig över kornas slitage på Hästholmsbron. Under 1600-talet var beteshagarna oftast inte inhägnade, däremot inhägnades åkrar och ängar och även om korna hade att hålla sig till vissa områden, vaktades de av herdar. Betesmarkerna var på senare år många inom Risö-området, som innehades av kungsgården, men torde främst ha utgjorts av mer eller mindre gräsbevuxna, trädlösa, inhägnade områden, utmärkta på kartan från 1847 med nummer.

Kungsladugården och i synnerhet modellfarmen och Korsholms skolor gjorde dessutom ett otal försök med olika sorters boskap och denna speciella avelsboskap omhulldes säkert extra mycket. Bland annat försökte man med enbart finsk kreatursbesättning i slutet av 1800-talet, vilken slog totalt fel.

Det underligaste husdjuret, kan det tyckas, som hölls på kungsladugården var renar. Urkunderna förtäljer, att man i början av 1600-talet försökte förmå bönderna i Väster- och Österbotten att försöka sig på renskötsel. Det var ingen mindre än konungen själv, Karl IX, som var den pådrivande kraften, troligen som en följd av hans ishavspolitik. I ett flertal brev han skrev som regent till sina fogdar, finner man påbud och föreskrifter om nyttan och fördelen med denna näringsgren. Redan år 1602 gav han i uppdrag åt en man vid namn Hans Jäger att resa till Öster- och Västerbotten och skjuta renar, förutom ett 40-tal djur, som han skulle skicka till Korsholm och Närpes. Dessa renar och medföljande "lappar och lappehustrur" torde ha kommit fram, men Karl IX var tydligen mycket missnöjd med hur den dåvarande fogden på Korsholm, Anders Larsson, skötte den nya boskapen. I ett brev daterat den 17.11.1607 skrev kungen till Larsson om dennes vårdslöshet och oförstånd. Bland annat höll Larsson renarna sommardag ute på öarna (tydligen i likhet med fåren),

där renarna hade svårt att klara sommarhettan och många renkalvar dog. Inte heller gav Larsson lapparna så mycket mat att de kunnat föda sina hundar, som skulle värja renarna från vargarna. Karl IX hotade härmed Larsson med att bli "utfogdad" och gav honom ett års frist att få renpopulationen större igen. Han gav även Larsson råden att renarna om sommaren när de skulle kalva skulle hållas uppe i vildmarken. Då skulle lapparna även bestå med mat och öl för fyra personer. Mot hösten borde Larsson sedan föra ut renarna till kusten och ut på öarna. Huruvida hotelserna tog skruv på Larsson är oklart - han har inte ens nämnt renarna i sina fogderäkenskaper, utan dessa nämns först 1610, då Jöran Jönsson övertog fogdesysslan. Då växte renbeståndet troligen igen, då antalet var 21, men i år 1614 års räkenskaper fördes renarna ut ur räkenskaperna. Då sändes gårdens renar, sammanlagt 32 djur, tillbaka varifrån de kom, troligen från Norra Österbotten. Var dessa renar hölls under sin tid på kungsladugården är inte nämnt, inte heller till vad de användes, vad de fodrades med eller hur de sköttes i övrigt. Eventuellt kan de ha hållits på bete på någon av Södra Stadsfjärdens öar, vem vet?

Till betesmarkerna ledde breda kostigar, varav en del kan skönjas på de olika kopierade kartorna. Troligen följer en del av småvägarna på området dessa ännu idag. Idag torde betesmarkerna mest synas i naturen som örtrika områden med unga träd, eftersom det är mycket länge sedan man höll kor på området. Får hölls inte alls på området, utan ute på skär i yttre skärgården. Hästarna hölls senare i vissa hagar, men mest på fel sida motorvägen. Det fanns dock en hästhage strax väster om Risö Torp. Ralf Nordström minns att han som barn red dit hästar barbacka. Han har även svaga minnen av att man höll kvigor på sommarbete på området ännu på 1950-talet. Eventuellt kan skogen även ha använts för insamling av videris och björkris (till olika hushållsändamål) samt för insamling av kåda, som användes vid framställningen av tvål vid Vasa tvålfabrik.

(Tegengren 1934, 95, Ström 1932, 21 och 1933, Luukko 1972, 357-60).

Jakt

Det påstås att man på 1500-talet jagade både varg, utter, räv, hermelin och mård i närheten av slottet, men om detta villebråd tog sig fram till Risö är osäkert, eftersom området troligen var i viss mån skogsfritt redan då. Älg var ett annat uppskattat byte, även för skinnens skull. Pälsdjursskinnen inbringade en relativt stor inkomst när de såldes i Stockholm eller

annorstädes och ofta var det slottet som fungerade som mellanhand och sålde skinnen och produkter från säljakten vidare. Avigsidan med att ha dessa rovdjur in på knuten var att det nu och då i räkenskaperna från Korsholms slott meddelas att varg och björn rivit slottets får och boskap. Ett år revs så många som 67 kalvar, men detta kan ha varit frågan om manipulerade fogderäkenskaper, även om ett skriftligt bevis med åtta borgares bomärken styrkande sanningen i delar av detta påstående, hade bifogats till räkenskaperna. I detta bevis framgår dock att vargar ihjälrivit bland annat en ung oxe, en kalv och fem får på Risö. Det framgår även i källorna att man varje vår, då björnar siktats i nejden, bedrev björnskill. Då skulle varje borgare i staden, med hot om böter om de uteblev, gå i björnskallet och driva björnen mot Kvevlastskogarna. Huruvida björnen verkligen sköts, är oklart, eftersom man vissa år höll fler än ett björnskill.

Från Munsmo berättas att man vintertid jagade varg längs vintervägarna, även på Södra Stadsfjärden. Detta gick till så att man med släde körde över isen, en man skötte tömmarna, en man låg bak på släden med en bössa och en man pinade en ung gris, som var fastbunden i en säck på släden. Efter släden hängde en halmstoppad säck i ett långt snöre och när vargarna hörde skriken och kom sättandes efter släden, trodde de att grisen låg i den eftersläpande säcken. Då kunde skytten lätt fälla vargarna, när de nafsade efter säcken på behörigt avstånd. Det var skottpeng på varg under 1800-talet och varje boskapsägare i den socken där varg sköts, måste betala 1 shilling till skytten för varje fälld varg. Vargskinn var tidigare dessutom en värdefull vara och ingick ofta i skattelängderna. Även i Gamla Vasa bedrevs 1871 vargjakt på ett liknande vis. De enda skillnaderna var att männen gömde sig i höet på skrindan de körde och att grisen släpades efter skrindan och därför tjöt. I det här fallet var det bara en varg i trakten. Det är troligen samma historia, som återfinns i flera olika varianter i källorna. Enligt andra varianter, skulle man endast ha släpat en hötapp efter skrindan och den dåvarande klockaren i Gamla Vasa skall ha sett vargar i varje stubbe och sten. Varggropar användes även de för att fånga varg och den närmaste varggropen torde finnas i Tölby.

På Munsmo-sidan var jakten, åtminstone i källorna, mera varierad. Här nämns, förutom ovan nämnda rovdjur, villebråd såsom ripa, orre, rapphöna, snösparv, sidensvans, domherre, trastar och hare samt ekorre. Det flitigast använda fångstredskapet var snaror gjorda av hästtagel eller koppartråd och en jägare kunde ha ett stort antal fällor gillrade längs en enda harstig. De mindre bytesdjuren kunde man koka

soppa på och en del av villebråden såldes i Vasa, till exempel snösparvarna. Under 1800-talet började man använda saxar av järn för rävar, hare, varg, lo, hermelin, järpe och tjäder. Slutligen fångades ännu i mitten av 1950-talet hundratals stora bisamrättor per år runt Bolot. Många Bolot-fiskare, samt många tölbypojkar har gjort sig en god förtjänst därav.

Jakten på sjöfågel var även den betydande i området. Enligt uppgifter fångades sjöfågel på Södra Stadsfjärden i ryssjor på senhöstarna före flyttningen. Ryssjorna lades då i vattnet med de översta delarna av ringarna några decimeter ovanför vattnet, så att fåglarna skulle simma in dit. Då en fågel ledde vägen, kunde tiotals andra följa, så att ryssjorna kokade av sjöfågel som inte hittade ut. Då var det bara för jägaren att plocka dem en åt gången och vrida nacken av dem. Eventuellt kan man ha fångat sjöfågel i nät i strandvassarna och så har man jagat dem från ekstockar eller vadandes med bössa. Eftersom det var gott om sjöfågel, men ammunitionen var dyr, sköt man inte fåglar i flykten och helst skulle de simma två eller flera i skottlinjen. Sundomborna hade dessutom, enligt sägnen, tränat sina hundar att bita ihjäl halv vuxna sjöfågelfungar i strandvassen och hämta hem bytet till husbonden. Åtminstone torde sundom-, munsmo- och solfbor dock hellre ha jagat sjöfågel på Söderfjärden under 1800-talet, eftersom denna inte längre trafikerades och där kunde man dessutom efter torrläggningen på 1900-talet ligga varmt och torrt i ladorna och skjuta ut över fälten. Det nämns dock i Tunelds geografiboks första upplaga att "i havsviken vid Vasa" fanns en myckenhet av svanar. I senare upplagor nämns Söderfjärden som centrum för denna sevärdhet, men enligt traditionen skall det alltid ha funnits en enorm mängd svanar i Södra Stadsfjärden under höst- och vårflyttningarna. De fällda fåglarna saltades in och sparades för den långa vintern.

(Rosenholm, 174, 177, Smeds 1933, Ström 1932, 13-14, 42, Luukko 1972, 360, information av Folke Smeds)

Muddring

Som tidigare nämnts, så var Toby å en viktig transportled inåt landet, en förbindelse bland annat till Kyro älvdalsbosättning. De första källorna om dess användning härstammar från mitten av 1600-talet. Eftersom älvarna och kusten var de enda sommarvägarna, användes Toby å, trots att den var både grund, stenig och ström. Landhöjningen var naturligtvis den största orsaken till uppgrundningen, men särskilt åmynningen var svårframkomlig på grund av

deltabildningen. Deltaområden uppstår på grund av att lösa partiklar förs med strömmen, men sjunker ned till botten där vattnet är mer stillastående, som där ån möter havet. På det här viset uppstår bankar av lera och sand, som naturligtvis ytterligare försvårar framfarten. Därför ansågs det viktigt att hålla båtfarleden i den öppna från bland annat böndernas fiskebragder och timmer som stockat sig. Även landhöjningen och stora stenar gjorde sitt till. Åmynningen började uppgrundas redan under slutet av 1600-talet, så pass att den blev svårframkomlig för båtarna österifrån. På tinget i Korsholm beslöt sig byalagen i Toby, Karkmo, Helsingby och Tervajoki att rensa upp i den. Initiativet var Laihelabornas, de använde också ån för transport. Man beslöt att sända upp ett hjon från varje gård längs ån att rensa upp en dag.

Efter Lilla ofreden, 1744, var åmynningen åter igenstockad av "ris och annan bråte". Återigen rensades den upp av alla gårdar längs ån. Ett skriftligt vittnesmål i häradsrätten låter berätta att åmynningen redan under 1680-talet varit så grund att då man skulle ta sig från ån ut i Södra Stadsfjärden ibland var tvungen att stiga ned i vattnet och dra båten en bit. På vintertinget i Laihela skulle man också ha behandlat svårframkomligheten i Toby å (Laihela joki) och valt ut två nämndemän att underhandla med mustasaaribor om en eventuell upprensning i åmynningen. Något resultat av dessa underhandlingar har inte hittats i domböckerna. Det kan dock påpekas, att dagens vattennivå i Toby å är relativt låg, men då den under vårfloden stiger med 1,5-2 m, motsvarar den ungefär vattennivån i medeltal under 1700-talet. Man bör dock komma ihåg att åbädden inte var invallad på den tiden och att vårfloder förr måste ha varit betydligt mer förödande.

På tinget 1839 diskuterade man en upprensning av Toby å, särskilt dess mynning, som hade blivit så uppgrundad att dess farbarhet var försvårad. Dessutom orsakade stenar i dess lopp att isen stockade sig om våarna med översvämningar av intilliggande åkrar och ängar till följd. Något resultat av denna diskussion finns inte bevarat i arkiven från denna tid. (Åkerblom 1956, 45-46) Först 1927 verkställdes den diskuterade muddringen av Toby åmynning. Beslutet om detta hade fattats 1925. Runsorborna hade redan tidigare avlett vatten från sina marker, genom en två kilometer lång kanal ut till Toby å. Initiativtagaren till upprensningen var då byggmästare J. E. Wikman, som lyckats intressera lantbruksstyrelsen för saken och tillsammans med dem fått statens hjälp för företaget. I Toby å insattes således ett mudderverk med 30 hästkrafters motor och med en fem mans besättning,

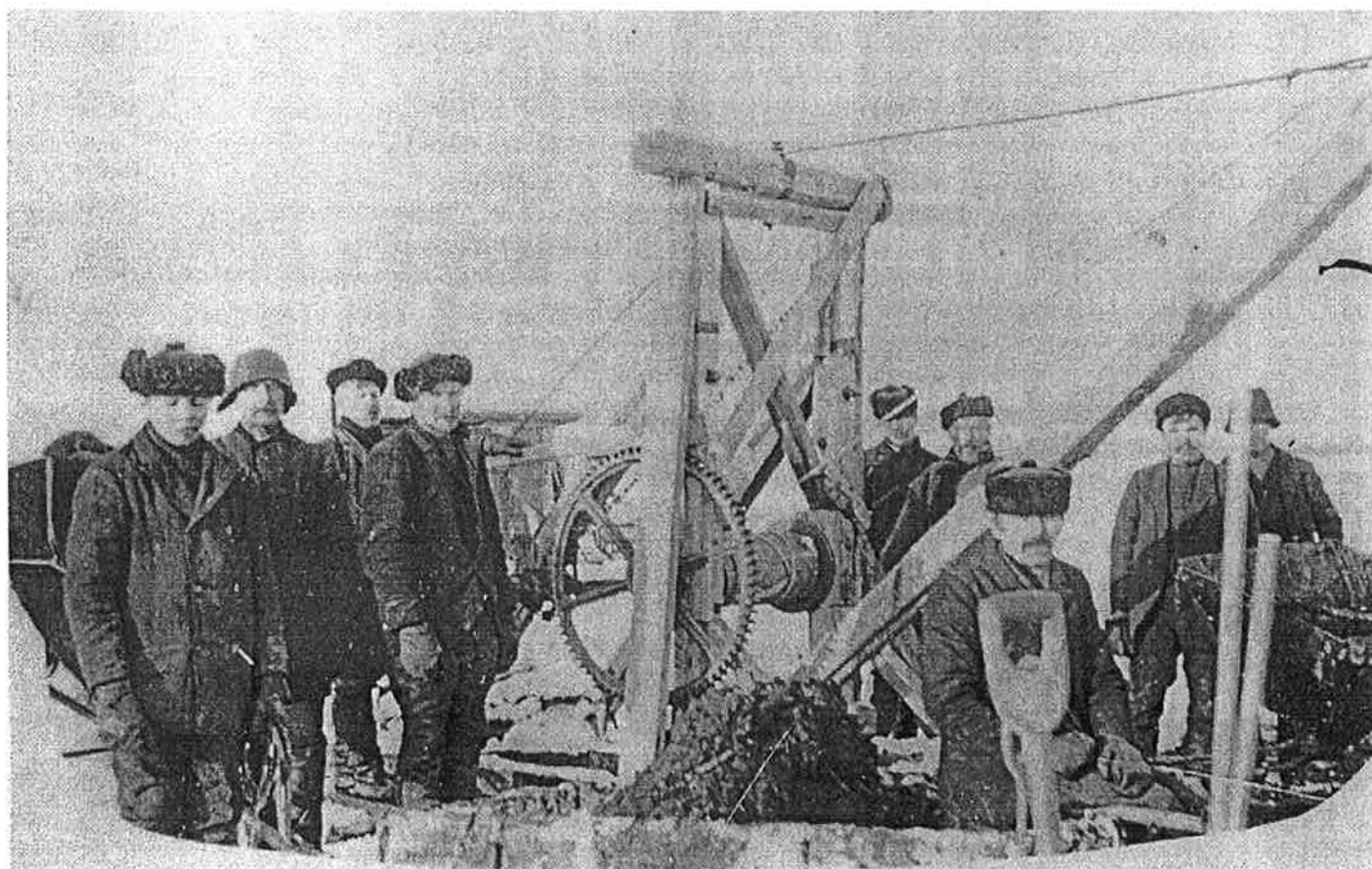
som arbetade i två skift, sammanlagt 20 timmar dagligen. En tio meter bred och en och en halv meter djup åder drogs upp genom Risöfladan. Under sommaren 1927 hann man med en sträcka på två kilometer, men tre kilometer återstod innan man hösten 1928 nådde den egentliga ån.

Genom detta arbete beräknade man få omkring 600 hektar av Toby ås deltaland torrlagda. De kringliggande byarna Vikby, Helsingby, Toby, Runsor och Karkmo, samt Korsholms skollägenhet kunde med nämnda areal utvidga sina odlingar på detta lågland. Det var denna muddring, som förde ut Toby ås huvudfåra alldeles bredvid Bolot, istället som idag mitt emellan Bolot och Risön. Informatör Folke Smeds berättade att ån under hans barndom under 1950-talet gick från det nuvarande pumphuset (lite mer än en halv kilometer från dagens åmynning) rakt västerut längs en muddrad fåra. Ån följde Bolots nordöstra strand och tog sig sedan ut till Södra Stadsfjärden. Idag finns där även en ca 300 m lång muddrad sträcka som för ut den gamla huvudfåran till Södra Stadsfjärden, eftersom vattnen närmast Bolot idag är mycket uppgrundade och vassbetäckta. Efter

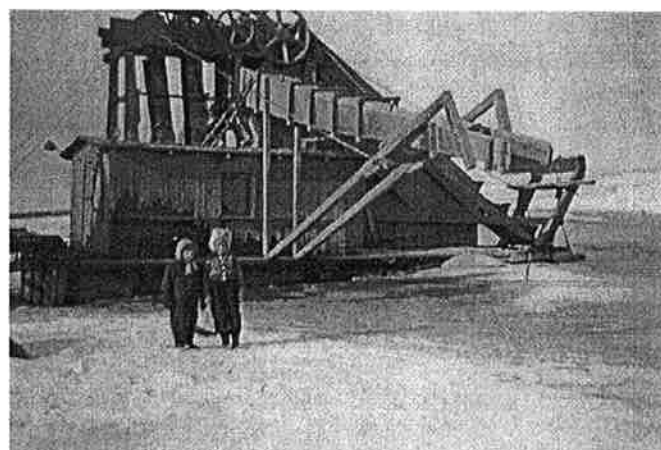
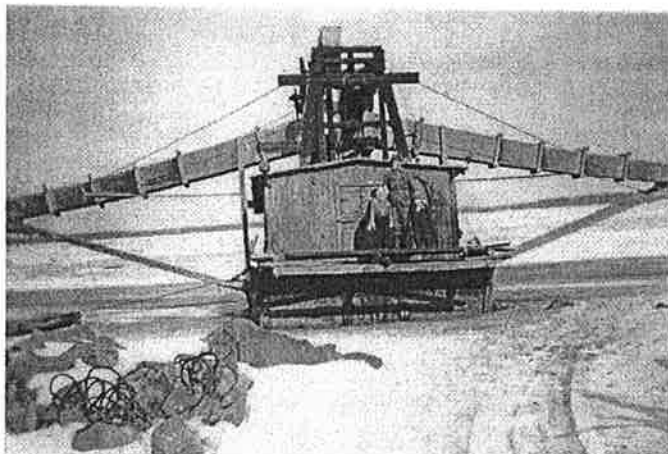
muddringen kunde dock bogserbåtarna komma och lasta virke vid Bolot.

I boken "Korsholms sockens historia II" finns berättat om ett då pågående muddringsprojekt (boken är tryckt 1956 och torde ha skrivits något år dessförinnan). Samma projekt nämns som avslutat i boken "Korsholms skolor 1859-1958". År 1949 startade det "största torrlägningsprojektet i socknen" dittills, att fullkomligt torrlägga Tobyfladan (Risö Fladan) och invalla Toby års mynning så att den endast skulle få sitt utlopp i Södra Stadsfjärden. Intressenter i det här företaget var staten, Korsholms skolor och Toby, Runsor, Karkmo, Helsingby och Vikby samt Tölby byar. Projektet beräknades ta fyra år och kostnaderna på 12 miljoner mark delades jämnt mellan staten och markägarna. Ledare för torrläggningarbetet var ingenjör A. L. Stenberg.

Fladan, som platsen allmänt kallades, låg till en stor del under havsytan. Med Holland som förebild, var det här tänkt att områdets nyodlingar skulle skyddas genom stora dammbyggen mot havet och mot ån som flöt genom deltat. Havsvattnet skulle avstängas med

Bildtext 16. På den stora bilden ses ett hästdrivet mudderverk på Solf-Tölby å, troligen är detta kort taget 1916. På de små bilderna på nästa sida ses det motordrivna mudderverket på Solf-Tölby å i april 1954.

den damm, belägen mellan Bolot och Risöskatan (alltså 90 grader mot ån), med en 22 meter bred öppning för Toby å. Detta arbete skötte ett mudderverk. Samtidigt skulle det byggas en väg på den ena vällen, vilken skulle förkorta vägen mellan Solf och Vasa. Vad jag förstår blev inte denna väg mer än en grusväg längs med dammen och eftersom den saknar bro över ån, kunde den inte fungera som den transportlänk den var tänkt till. I den södra änden av dammen, mötte dammen den gamla huvudfåran intill Bolots strand.

Ett andra mudderverk breddade ån från den nya landsvägen och ut till Södra Stadsfjärden. Ån hade tidigare varit för smal här för att klara av onormalt ökad vattentillförsel, vilket resulterat i översvämningar. Två pumpstationer, en på vardera sidan ån, kunde i slutet av 1950-talet att med 120 000 liter bortpumpat vatten i minuten klara av vatten-transporten från nyodlingsområdet. Ett nät av kanaler leder vattnet till pumparna. Sammanlagt räknade man i boken om Korsholms skolor med att 850 ha berördes direkt och 450 ha indirekt av torrläggningen, medan man i Korsholms socken II talade om att 793 ha odlingsjord skulle läggas i dagen, ungefär fem ha per berörd bonde. Eftersom grundjorden består av ogenomsläpplig blålera, var öppen dikning till en början varit nödvändig, för att man inom 5-10 år skulle kunna täckdika den då till grynlera torkade blåleran. Korsholms skolor erhöll ca 100 ha för nyodling och kalkade dessa år 1959 med 10 000 kg kalk per ha, eftersom Ph-värdet varit lågt, 3,7-4,5. Se även bilaga: fotografier från 1959 av nyodlingsplogning.

Åren 1911-13 lät överstyrelsen för väg- och vattenbyggnaderna även verkställa muddring av Öster- och Västersolfåarnas (Munsmo strömmen eller Solf och Tölby å) gemensamma utlopp i viken mellan Tölby och Solf. Muddringarna gjordes 0,95 m djupt i leran under vattnet. Genom detta arbete blev bl.a. den stora strandängen, som till en del hör till Tölby delvis torrlagd. Detta påverkade vassbeståndet och därmed bärningen av vinterfoder negativt. Eventuellt skall samma fåra ha muddrats 1916 med ett hästdraget mudderverk på isen. 1927 muddrades även denna fåra, samtidigt som Toby åmynning. Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet muddrades ån ytterligare och 600 hektar (varav 520 hektar pumpas) torrlades, då man byggde fyra pumpstationer (en vid Kråknäset i Sundom, en vid Petskär, en för Solf och en för Tölby åområde, Petskärs och Tölby har fått ett nytt gemensamt pumphus 1998). Samtidigt muddrades nya dammar och bifåror, så att odlingsmarkerna därmed invallades. De båda fårorna mot Petskär och Bolot uppkom troligen då. Mellan Bolot och "fastlandet" har dock ingen avsiktlig torrläggning skett, utan området har torrlagts genom landhöjningen och man kunde börja bruka de inre delarna från och med 1930-talet. Som kuriositet kan nämnas att det har funnits en fotbollsplan på Sefviken i Tölby utanför Boskatan. På 1930-talet skall Vasa IFK ha spelat matcher mot Tölby där. Utanför Bolot muddrades det 1954 med ett motordrivet mudderverk på isen (se bilder, originalen i Johan Borgars ägo). Mudderverket låg därefter en tid vid Bolots strand, där det sedan skrotades av Bernhard Borgar. En sista muddring av den del av fåran som ligger närmast mynningen skedde på 1960-talet och idag, 2003, är området i stort behov av muddring igen.

Boken "Sundoms historia I Byn som steg ur havet" nämns att även Svartön har invallats, men det är oklart när detta skulle ha hänt (före 1960-talet?). I samband

med denna byggdes en pumpstation, som även betjänar Ahlnäs-området. Invallningen gav 60 ha odlingsjord, vilken nyttjades som kompensationsjord då detta erfordrades vid nyskiftena.

(West, 18, 191, Åkerblom 1956, 47-51, von Schantz 1959, 32, 57-58, Folklivsstudier 1959, 82-83, Luukko 1972, 17, information av Folke Smeds och Ralf Nordström)

Arméns användning av området

Vasa garnison har under årens lopp haft ett antal olika skjut- och övningsbanor. År 1882 avstod Korsholms skolor till Laihela reservkompani 5,836 ha odlad ängsmark och till skjutbana för 3:e Wasa skarpskyttebataljon 3,949 ha delvis odlad ängsmark. På det senare området började man bygga en skjutbana 1897/98. I boken "Vasa garnisons historia" nämns att det under 1930-talet fanns en skjutbana strax söder om staden. Troligen är det frågan om samma bana, som strax före Andra Världskriget fanns ungefär mitt emellan nya motorvägen och Gamla Hamn (på numera bebyggt privat område). Följaktligen har den senare flyttats söderut till sin nuvarande plats. Efter kriget nämns denna bana som icke användbar på grund av den omedelbara närheten riksvägen. Inte heller Sommarö fort ute i Sommarösund, Korsholm, gick att använda för detta ändamål, eftersom avståndet till detta var för stort.

Från 1951 var Vasagarnisonen helt utan skjutbana i närheten av garnisonen och beslöt att återuppta användningen av den gamla skjutbanan invid riksvägen. 1955 kom Försvarsministeriet (Puolustusministeriö) och Jordbruksministeriet (Maatalousministeriö) överens om att inrätta en ny skjutbana strax söder om den gamla skjutbanan. Området tillhörde Korsholms skolors hemskog-sområde, men enligt överenskommelsen förblev området i skolornas ägo och vård och fick användas för skogsundersökningsändamål. Skogen på själva banan lät man garnisonens personal hugga bort för eget bruk. Vissa problem hade man med hur insynsskyddet skulle byggas, eftersom marken var sank. Man beslöt att bygga ett slags brokonstruktion med vägg ovanpå och stöd bara under broändarna. Den här skjutbanan färdigställdes 1956 och förbindelsevägen från riksvägen färdigställdes 1958. På skjutbanan byggdes även en liten barack, som var i användning under 1960-talet.

Den skjutbana som finns där idag ligger på den lite äldre prickskyttebanans skyddsvallar. I början av

1980-talet var skjutbanan dock inte längre användningsbar, bland annat på grund av att den störde verksamheten vid Korsholms skolor, och arméns skjutövningar förflyttades till nya områden i Jurva och Laihela. Enligt informatör Ralf Nordström vid Korsholms skolor hade armén under 1950- och 60-talen även en hinderbana mellan den gamla och den nya skjutbanan, alltså i syd-sydöstlig riktning från Gamla Hamns-berget. Nordström minns att han som barn hade lekt i denna någon gång och att den bestått av bland annat klätterplank och balansgångsbommar. Enligt informatör Ralf Nordström förekom även lerduveskytte på en informell bana under 1950 och -60-talen. Banan skulle ha legat ungefär vid en i namnet Gamla Hamnen på grundkartan.

(Tegengren 1934, 93, Roudasmaa 1981, 433-438, 503, information av Ralf Nordström)

Avstjälningsplatsen i Sunnanvik och övrig påverkan på miljön

Vasa stad har tidigare haft en avstjälningsplats vid en del av Sunnanviks södra strand, men denna stängdes 1996. Sedan man funderat på olika alternativ vid stängningsprocessen, bland annat att gräva upp och flytta bort allt avfall på området, var den övertäckning det man slutligen enades om. Sedan dess har man gjort upp planer för landskapsvård och bland annat fört dit stora mängder muddringsmassor. Enligt inofficiella uppgifter, torde nog avstjälningsplanen läcka ut gifter, eftersom vassbältena utanför avstjälningsplatsen slutat växa, till och med dör ut. Enligt officiella uppgifter skall dock inte avstjälningsplatsen biologiskt ha påverkat området nämnvärt och kontroller görs av jordmånen och massornas stabilitet under övertäckningens efterarbete. Även de biologiska och kemiska processerna som sker i avfallsmassorna kontrolleras då. Staden utför dessa kontroller tillsammans med Miljöcentralen, men staden är ensam ansvarig för genomförandet av saneringen i enlighet med EU-direktiven. I dessa direktiv ingår bland annat avlägsnandet av gas, utförandet av strukturella förbättringar, utformning av ytan och anläggning av växttäck. Området är under ständig planering och utveckling och de senaste verksamhets- och avvecklingsplanerna för avstjälningsplanen, samt återanvändandet av avfallet därifrån, har funnits till påseende på Miljöcentralen i Vasa. Mera information och källhänvisning finns i "Översiktsplan för miljön i Södra Stadsfjärden och dess avrinningsområden". (1999). Det påstås även finnas planer på ett utkikstorn på kullen ovanpå avstjälningsplatsen, men vad jag

sett har inte dessa planer ännu förverkligats.

Som redan nämnts, är stora delar av Södra Stadsfjärden idag nästintill oframkomliga med båt på grund av de täta vassbestånden och andra vattenväxter. Orsaken till vassbeståndens stora tillväxt har under de senaste årtiondena till största delen berott på landhöjningens upphöjning av havsbotten till ett lämpligt djup för dessa växter. Inte heller används vattenväxterna för vinterfodersbärgning längre. Men vassen har även "gödslats" av utsläpp från den omkringliggande landmassan i århundraden. Till detta kommer åarnas, bäckarnas och de muddrade fårornas tillrinningsområden och man kan lugnt påstå att Laihela, Toby, Karkmo, Runsor, Helsingby, Pundars, Vikby, Tölby, Munsmo, Solf, samt gamla och nya Vasa med Vasklot och Klemetsö bosättningsområden alla hjälpt till att förorena Södra Stadsfjärden. Jordbrukets del av utsläppen torde vara ganska liten, eftersom man endast under ca 1970-90 använt så kallat handelsgödsel och bekämpningsmedel. Direkta gifter har inte använts i området eller i tillrinningsområdena.

Villor och annan fritidsverksamhet

På statens område finns inte någon fritidsbebyggelse, men till områdets norra del gränsar villabebyggelse söder om Hamnviken, norr om Ömsanstenarna och vid Beckbruksholmarna. Ruiner av villor finns även i Hamnviken och vid Gamla Vasa kanals mynning. Villabebyggelsen vid Beckbruksholmarna är den största och härstammar ända från byggnationen av vågbrytarbryggan i slutet av 1600-talet. Allt sedan dess har köpmännen i staden undan för undan byggt hamnbodar på skären som nu är Batteriudden, Beckbruksholmarna och Ömsanstenarna. När staden förflyttades till Klemetsö, förlorade hamnbodarna sin betydelse och en del flyttades, en del förföll, en del såldes och en del började man använda som små fritidsstugor. När det sedan det blev allt mer populärt med sommarstugor vid vattnet, bebyggdes tomterna med nya små villor och stadens borgerskap kunde hålla dem som fiskarstugor för sina nöjesfisketurer på Södra Stadsfjärden. En del av villorna på mark som gränsar till det undersökta området har mycket fina anor och vackra namn. Dessa byggdes från 1880 och till och med 1929 och i vissa fall finns endast stenfoten kvar. Nämnas bör kyrkoherde Karsténs villa "Majniemi", byggd 1883, och överste Ernst Alfthans "Furuvik", byggd 1886. Det finns även villor i områdets omedelbara närhet, som förstördes av ryssarna 1917, såsom "Villa Berget" på Batteriudden (denna har senare återuppbyggts). En annan villa, denna i den lilla viken på Gräsholmarnas östra sida, skall ha byggts före 1914 med hjälp av ryska

krigsfångar. En viss inverkan på området hade möjligen villaägarna på sjöfågelbeståndet både genom eventuell jakt och genom att störa häckande fåglar. I vilken utsträckning detta skett är svårt att veta, eftersom denna påverkan pågått kontinuerligt sedan åtminstone slutet av 1500-talet. Man torde dock tryggt kunna påstå att Södra Stadsfjärden inte varit så lugn och fridfull som det är idag visavi mänsklig aktivitet sedan många hundra år.

Vad beträffar äldre fritidsverksamhet inom området, så kan här nämnas munsmobarnens lekar på isarna utanför Öjran. Munsmobarnen brukade skrinna på Södra Stadsfjärden och under goda isår kunde man ta sig på skrinnskor längs Munsmo Strömmen ända fram till Söderfjärden. En populär lek var de så kallade "vingäslengona". Då slog man en påle genom isen ned i botten och lät den stå upp 1 ½ aln. En 7-8 aln lång spira fastgjordes i pålen och i spirans andra ände surrade man fast en släde eller trähäst på medar. Sedan skuffade något barn på spiran medan de andra barnen fick åka karusell i släden. Traditioner i trakten som kunde beröra Södra Stadsfjärden fanns inte många i gången tid, men under valborgsmässofirandet hände det att alla munsmobarnen kom ut till hamnen. Detta var för att man enligt traditionen skulle se öppet vatten under den dagen för att få tur under resten av året. I nämnda tradition ingick att barnen skulle springa med storklockor, grimklockor och koskällor knutna runt midjan från byarå till byarå för att symboliskt skrämma över vargarna till grannbyarna istället. Slagsmål vid byagränserna var inte ovanliga.

För att ytterligare utforska områdets folkloristiska inslag, så hade Södra Stadsfjärden troligen hela två sjörå (om det inte var frågan om samma sjörå). Sjørået var i motsats till Näcken ett till människor välvilligt inställt väsen. Han varslade om storm, drunkning och andra olyckor, som folk sedan kunde ta sig i akt för. Förr då munsmoborna befann sig ute på fiske och oväder hotade, kunde sjörået knacka i båtbottnen. Fiskarna brukade då säga "Si så, nög har vi ti ta oss ti lands, tå sjörådarin jevär ordäs". Om de genast sökte sig till lands, så hann de knappt annat än att ta sig ur båten innan stormen var över dem. Ett sjörå, som uppehöll sig i Södra Stadsfjärden, varslade inte bara om olyckor och storm, utan också om vackert väder. Då han varslade om storm, seglade han med svarta segel och då han väntade vackert väder, seglade han med vita segel. Han brukade segla mellan Svartö och Fjärdsminnet och vanligen hann han göra några slag innan han försvann. Fiskarna brukade stå på stranden vid Munsmo hamn och se på hans seglats och de förlitade sig på hans väderleksvarsel.

På området påstås idag finnas tre utkiks- eller fågeltorn. Ett finns inne i skogen och borde rivas, det påstås vara i så dåligt skick. Längs den väg som följer dammkanalen i syd-sydvästlig riktning finns två utkikstorn, varav det första ligger i närheten av parkeringsplatsen i dammkanalens norra hörn och är troligen byggt för högt uppsatta gäster på besök från EU för ett antal år sedan (obekräftade rykten). Detta torn påminner mest om en terrass med bänkar och en rullstolsanpassad uppfart. Det andra ligger i dammkanalernas och åmynningens korsning. Vägen dit är till hälften gräsbeväxt och svårframkomlig med bil (och där finns för övrigt huggormar!). Detta fågeltorn ser ut som en läktare för uppskattningsvis 20-30 personer. Detta torn används bland annat av Merenkurkun Lintutieteellinen yhdistys. I detta sammanhang kan nämnas att även Munsmo hamn utnyttjas av fågelskådare.

Under de senaste vintrarna har området använts för olovlig snöskoterkörning. Enligt terrängtrafiklagen får man inte köra på annans mark utan markägarens tillstånd och i det här fallet har inga ansökningar inlämnats till Forststyrelsen. Under vintern 2001-2002 sattes skyltar upp på Risö som klart och tydligt meddelade att det är förbjudet att köra snöskoter på området, men inom sex dagar var skyltarna borta. Det är frågan om ett attitydproblem, enligt Forststyrelsen. Det saknas dock officiella skoterleder i området och skoterförarna har därför att välja mellan att köra över statlig mark, bebyggd privat mark eller i strandkanterna, där isarna ofta kan vara opålitliga. Endast de skoterförare som på grund av yrkesutövningen behöver köra med snöskoter, såsom fiskare och skogsarbetare, har rätt att köra över dessa områden, men de borde ändå göra en anhållan till behöriga markägare. Övriga bör ovillkorligen göra en anhållan till berörda markägare och olovlig snöskoterkörning över annans mark kan bötfällas med mellan fem och tolv dagsböter och det anses vara en försvårande omständighet om man inte följt befintliga spår utan gjort nya. På Risö och i Södra Stadsfjärden har skoterförarna plöjt upp nya spår genom bland annat vassbältena.

(Vasabladet 05.02.2003, Österbottens Museums arkiv, Rosenholm 1954, 401, 453, 501, Österbottens Museums byggnadsinventering, Sunnanvik-området)

Vägar

Den största inverkan på området vad beträffar mänsklig påverkan har troligen motorvägen. Efter närmare 80 år av diskussioner (dessa inleddes 1861 av

vikbyborna) och dispyter mellan bybor, kommuner och staten om var man skulle bygga en ny väg från Vikby-Solf-Sundom-trakten och till den nya staden på Klemetsö, enades man först i och med byggandet av den nya riksvägen Vasa - Laihela. Den nya riksvägens dragning fastställdes 1939 och den skulle alltså gå förbi den förra skjutplanen i Gamla Vasa, över Risö, väster om Runsor och ca en kilometer söder om Toby stenbro. Omkring fem kilometer av vägen byggdes av ryska krigsfångar. Det påstås till och med att en eller två ryska straffångar har stupat här av trötthet eller av förmännens hårda behandling och begravts i väggruset - men förhoppningsvis är detta bara en skräna. Den nya delen av motorvägen, den fyrfiliga med diverse uppfarter, byggdes 1991. Det är denna nya del, tillsammans med en uppfart med bro till flygfältet, som utgör en stor del av områdets östra gräns. I vilken mån denna relativt tättrafikerade, höghastighetstrafikled (120 km/h sommartid) påverkar området vad beträffar miljögifter och avgasmängder, vet en biolog eller miljöutbildad person säkert bättre än jag, men denna påverkan torde vara stor.

De andra vägarna på området är av det motsatta slaget, det vill säga svårframkomliga smala grus- eller till och med gräsvägar i skogen. En lite bättre väg leder från den lilla överfartsbron från gamla riksvägen (egentligen är denna gjord av Korsholms skolor och leder även till skolområdet) över nya motorvägen. Denna förbättrades i och med byggandet av pumphuset, till vilket den även leder. Längs samma väg kan man även fortsätta till den lilla parkeringen vid Risö Torp. Åt andra hållet följer den, nu i sämre skick, kanalen fram till dammkanalens nordligaste del och sedan söderut längs denna till fågeltornet. På området inne i skogen finns två dåliga skogsvägar. Den västligare går att följa med en inte alltför låg bil, medan den östligare är gräsbeväxt och tjälskadad. Denna torde vara den "huvudväg" som på kartan från 1847 ledde från kungsladugården till Risö Torp. Närmare torpet kan man se att denna en gång röjts från sten, som lagts i rader längs med vägen. Längs med Gamla Hamnsberget går den asfalterade vägen till Miljöcentralens "Labbet", som ligger intill områdets nordöstra hörn. I vilken mån Miljöcentralen har använt Risöområdet som experimentunderlag och dylikt är tillsvidare okänt.

(West, 140)

Bildtext 17. Munsmo Strömmen våren 2003.

Litteratur

- Anttila, Håkan. *Näringslivets utveckling i svenska Österbotten efter år 1867. I Svenska Österbottens historia III*. Vasa: Svenska Österbottens Landskapsförbund 1980.
- Appelgren, Arne. *Vasa under gången tid Två hittills okända beskrivningar. I Österbottnisk årsbok 1957-59*. Svensk-österbottniska Samfundet, Vasa 1957.
- Appelgren, A. & Ringbom, L-I. red. *VASA den gamla och den nya staden*. Åbo: Förlaget Bro 1948.
- Blomqvist, Marianne. *Ortnamn i Sundom*. I red. Nygård, Bertel. *Byn som steg ur havet. Sundoms historia I*. Vasa: Vasa stad 1994
- Bonns, Bertil. *Bruksbåtar i Vasa skärgård*. I Osala, Tapio red. *Vaasan saaristo Vasa skärgård II*. Vasa 1988
- Ehrensverd, Ulla & Ziliacus, Kurt. *Farlederna berättar. Gamla sjökort över Finlands skärgårdar*. Helsingfors: Konstsamfundet Söderströms 1998
- Enholm, Gunnar. *Fiske och sälfångst intill storskiftet i Mustasaris västliga byar*. Helsingfors 1982
- Finlands Svenska Folkdiktning II. Sägner 2. Historiska sägner*. Kriget 1908-1909, 869, 179
- Gamla båtleder i Österbottens älvar*. Ur Budkaveln årg:6, 1927, i *Folklivsstudier utgivna genom Folkkultursarkivet V*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet 1959 (författarnamn saknas)
- Holm, Gösta. *Sockennamnet Mustasaari och ortnamnsforskningens metoder*. Vasabladet 28.12.1988
- Jern, Kurt. *Fyratusen år mellan land och hav*. I red. Nygård, Bertel. *Byn som steg ur havet. Sundoms historia I*. Vasa: Vasa stad 1994
- Jern, Kurt. *Kring den medeltida bosättningen i Österbottens kustland*. Österbottnisk årsbok 1989-90.
- Kevin, Pelle. *Inga verkligt gamla grejer!* Vasabladet 22.10.1995
- Klockars, Bertel. *Soklot klippa, Soklot löte*. Jakobstads Tidning 03.04.1976
- Luukko, Armas. *Vasa stads historia I 1606-1721*. Vasa: Vasa stad 1972
- Luukko, Armas. *Vasa stads historia II 1721-1808*. Vasa: Vasa stad 1981
- Mäkelä, Anneli. *Vasa stads historia III 1809-1852*. Vasa: Vasa stad 1987
- Osala, Tapio (red.). *Vaasan saaristo Vasa skärgård I*. O&G Förlaget/O&G Bolagen, Upplaga 2 nr 178, Vasa 1988
- Paunila & Rautamäki. *Översiktsplan för miljön i Södra Stadsfjärden och dess avrinningsområden*. Österbottens Förbund, Västra Finlands Miljöcentral, Vasa stad, Korsholms kommun, Laihela kommun. Vasa 1999
- Rosenholm, Gunnar. *Solf sockens historia II. Allmogekulturen i Solf-byarna med Munsmo*. Korsholm: Solf kommuns förlag 1965
- Roudasmaa, Stig. *Vaasa varuskunnan historia Vasa garnisons historia*. Vasa 1991
- Vaasan varuskunta Vasa garnision 1881 1981*. Broschyr. Red. Wetterstrand, Olavi. Helsingfors 1981

Smeds, Helmer. *Vasa Mustasaari=bygden för 500 år sedan*. Vasabladet 20.04.1933.
Ström, Halvdan. *Till frågan om Vasklot-namnets härstamning*. Vasabladet 31.05.1944
Ström, Halvdan. *Renskötsel under forna dagar i Sydösterbotten*. Vasabladet 11.01.1933
Tegengren, Helmer. *Korsholms skolor 1859-1934 Minnesskrift*. Åbo tidnings och tryckeri aktiebolag, Åbo 1934.
Von Schantz, Knut. *Korsholms skolor 1859-1958 Minnesskrift*. Gamlakarleby 1959.
West, Kurt A. (red.) *Från havsbotten till bysamhälle uppkonsten och utvecklingen av Toby by i Korsholm*. En grupp hembygdsforskare i Toby.
Åkerblom, K.V. *Korsholms sockens historia, 1500-talet*. Vasa: Författarens förlag 1928
Åkerblom, K.V. *Korsholms sockens historia. Andra delen (II)*. Vasa: Korsholms kommuns förlag 1956
Österbottens Museum. *Inventerade byggnader i Sunnanvik*, opublicerad.

Informanter samt personliga arkiv:

Kaj Höglund, Österbottens Museum, samt Österbottens Museums arkiv
Runar Nieminen, pensionär, amatörarkeolog och bland annat kunnig inom Runsors, Gamla Vasas och gamla Mustasaari sockens historia, samt hans privata arkiv
Folke Smeds, bonde, kunnig inom Tölbys historia samt Bolots bildarkiv
Ralf Nordström, lärare vid Korsholms skolor, kunnig om Gamla Vasa och Risö-området
Margit Holm, pensionär, kunnig inom Munsmos historia, samt hennes privata arkiv
Tero Kivistös arkiv, via österbottens Museums arkiv, opublicerad historisk inventering av Risö-området
Peter Edén, geologi doktor, Center för lokal Utveckling, Åbo Akademi, Vasa

Kontaktuppgifter:

Liselott Nyström, PM, illustratör
Center för lokal utveckling, Åbo Akademi, Vasa
Hovrättsplanaden 7C, fjärde våningen (efter 1.1.2004 Kvarnen)
Pb 311, 65100 Vasa
06-3247128
privat 050-5050485

Bildtext 18. Några av de glada informanterna, som bidragit med ovärderlig information för denna rapport, samt representanter för Västra Finlands Miljöcentral; Kaj Höglund, Österbottens Museum, Runar Nieminen, Leena Rinkineva, Miljöcentralen, Lise-lotte Molander, Miljöcentralen, Folke Smeds och Margit Holm. Bilden är tagen på Bolot den 25:e april 2003 av Liselott Nyström.